

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
MAGİSTRATURA MƏRKƏZİ

Əlyazması hüququnda

Bağırli Leyla Azad qızının

**“Büdcələrarası tənzimləmə mexanizmlərində
vergilərin rolunun yüksəldilməsi istiqamətləri”**

mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASIYASI

İxtisasın şifri və adı: İİM-060403-MALİYYƏ

İxtisaslaşma: İİM-010004-VERGİ VƏ VERGİQOYMA

Elmi rəhbər:

i.e.n., dos. L.T.Mehdiyeva

Magistr proqramının rəhbəri:

dos. İ.M.Rzayev

Maliyyə və maliyyə institutları

kafedrasının müdiri:

i.e.n., prof. Ə.Ə.Ələkbərov

Bakı – 2017

MAGİSTR DİSSERTASİYASININ İŞ PLANI

“Büdcələrarası tənzimləmə mexanizmlərində vergilərin rolunun yüksəldilməsi istiqamətləri”

GİRİŞ.....3

**I FƏSİL. BÜDCƏLƏRARASI TƏNZİMLƏMƏ MEXANİZMİNİN
FORMALAŞMASI XÜSUSİYYƏTLƏRİ.**

1.1. Büdcələrarası tənzimləmə mexanizminin konseptual məzmunu.....7

1.2. Büdcələrarası münasibətlərin təşkili və tənzimlənməsi xüsusiyyətləri.....17

1.3. Müasir şəraitdə büdcələrarası münasibətlərinin formalaşmasına dövlətin
büdcə-vergi siyasətinin təsiri.....23

**II FƏSİL. BÜDCƏLƏRARASI TƏNZİMLƏMƏ MEXANİZMİNDƏ
VERGİLƏRİN ROLUNUN TƏDQİQİ.**

2.1. Vergi mexanizminin sosial-iqtisadi inkişafda rolu.....38

2.2. Vergilərin büdcələrarası tənzimləmə mexanizminə və yerli büdcələrin
maliyyələşdirilməsinə təsirinin təhlili.....45

2.3. Büdcələrarası gəlirlərinin vergilər vasitəsilə tənzimlənməsinin beynəlxalq
təcrübəsi.....52

**III FƏSİL. BÜDCƏLƏRARASI TƏNZİMLƏMƏ MEXANİZMİNƏ
VERGİLƏRİN TƏSİRİNİN ARTIRILMASI İSTİQAMƏTLƏRİ**

3.1. Qloballaşma şəraitində büdcələrarası münasibətlərin təkmilləşdirilməsi
istiqamətləri.....60

3.2. Vergi islahatlarının büdcələrarası tənzimləmə mexanizminin
səmərəliliyinin artırılmasına təsirinin yüksəldilməsi.....64

NƏTİCƏ.....71

ƏDƏBİYYAT SIYAHISI.....74

SUMMARY, PEZİOME

Giriş

Mövzunun aktuallığı ölkə iqtisadiyyatı daxilində dövlət xərclərinin paylarının artması büdcənin əhəmiyyətini vurğulamışdır. Cəmiyyət xərclərinin qanuni bir zəminə oturtulması və bu xərclərdə səmərəlilik və fəaliyyətin təmin edilməsi məqsədilə müxtəlif büdcə sistemlərinin ən əhəmiyyətli iqtisadi tənzimləyici faktorlardan olduğunu və daima araşdırılmağa ehtiyac olduğu aşkar görülür. Azərbaycan Respublikasında real iqtisadiyyat yüksək tempə dinamik inkişafı ilə yanaşı onun büdcə sistemi də yeni tələblərə uyğun olaraq qurulur və təkmilləşir. Hər bir ölkənin iqtisadi-maliyyə siyasətində və ümumilikdə inkişaf strategiyasında mühüm əhəmiyyət kəsb edən məsələlərdən biridə onun büdcələrarası tənzimləmə mexanizmlərində vergilərin rolunun yüksəldilməsi və büdcə sistemi qarşısında qoyulan vəzifələrdir. Ötən illər ərzində dövlət büdcəsinin gəlirləri və xərclərinin strukturu və dinamikası Azərbaycan Respublikasının sosial-iqtisadi inkişafının əsas istiqamətlərini xarakterizə etməyə imkan verir.

Ona görə də müasir bazar iqtisadiyyatı şəraitində ölkəmizin əsas iqtisadi sistemini təşkil edən Azərbaycan Respublikasının büdcə strukturunun təməl dayaqını formalaşdıran, ölkənin əhalisinin rifahının tənzimlənməsinin əsası olan büdcə sistemi və onun gəlir səviyyələrinin xərc həlqələrinin ümumi iqtisadi prinsiplər üzrə araşdırılması önəmli bir aspekt və aktuallıq sərgiləyir. Büdcə gəlirlərinin və xərclərinin sistemli şəkildə dövlət nəzarəti vasitəsilə mərkəzləşdirilmiş büdcələr arasında limitləndirilməsi ölkəmizin əsas mərkəzi büdcə sistemi ilə, yerli büdcə orqanlarının qarşılıqlı büdcə tənzimləmələrini həyata keçirtməyə iqtisadi baxımdan düzgün, effektiv əlaqə yaradır. Büdcələrarası münasibətlərin təkmilləşdirilməsi məsələlərinin tənzimlənməsi ölkə əhalisinin rifah halının daha yaxşılaşdırılması və ölkənin həyata keçirəcəyi tədbirlərin maliyyə mənbəyinin formalaşdırılmasına istiqamətlənmişdir. Məhz bu səbəblərə görə büdcə sisteminin bu cür qurulması və

büdcələrarası münasibətlərin tənzimlənməsi elmi nəzəri cəhətdən araşdırılması təhlil olunması böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Vergi siyasəti əsası büdcəyə vergi daxilolmalarının artırılmasına deyil, ümumiyyətlə büdcələrarası münasibətlərin tənzimlənməsində vergi mexanizminin rolunun artırılmasına nail olmaqdır. Məsələnin bu cür qoyuluşu həm sosial-iqtisadi problemlərin həllinə səbəb olacaqdır.

Problemin öyrənilmə səviyyəsi. Hal-hazırda respublikamızın müstəqil inkişaf yoluna qədəm qoyması, inkişaf etməkdə olan ölkələr sırasına daxil olması ilə əlaqədar olaraq vergi sisteminin təşkili və büdcələrarası münasibətlərin tənzimlənməsində vergi mexanizminin rolu öyrənilməsi istiqmətində bir çox elmi tədqiqat işləri aparılmışdır. Bu problemin müxtəlif aspektlərinin öyrənilməsinə ölkə iqtisadçılarından Ə.Ə.Ələkbərov, A.M.Kərimov, M.X.Həsənli, D.A.Bağırov, Y.A.Kəbiyev, M.M.Sadiqov, Ş.Bədəlov, R.Məhərrəmov, T.Ə.Sadiqov və b. əsərləri həsr edilmişdir. Bu kimi aktual problemlər xarici ölkə iqtisadçılarından A.Brızqalin, O.İ.Lavruşin, D.Çernik, A.Sokolov və digərlərinin əsərlərində tədqiq edilmişdir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri: Tədqiqatın əsas məqsədi büdcələrarası münasibətlərin tənzimlənməsində vergilərin rolunun artırılması mexanizminin təkmilləşdirilməsi yollarını aşkarlamaqdan ibarətdir.

Bu məqsədə nail olmaq üçün aşağıdakı vəzifələr qarşıya qoyulmuşdur:

- büdcələrarası tənzimləmənin təşkili xüsusiyyətlərinin öyrənilməsi;
- büdcələrarası münasibətlərinin formalaşmasına dövlətin büdcə-vergi siyasətinin təsirinin araşdırılması;
- vergi mexanizminin sosial-iqtisadi inkişafdakı rolunun açıqlanması;
- vergi mexanizminin büdcələrarası münasibətlərin formalaşmasına təsirinin təhlil edilməsi;
- büdcələrarası münasibətlərin vergilər vasitəsilə tənzimlənməsinin beynəlxalq təcrübəsinin öyrənilməsi;

- vergi islahatlarının büdcələrarası münasibətlərin səmərəliliyinin artırılmasına təsirinin yüksəldilməsi yollarının araşdırılması.

Tədqiqatın **predmetini** büdcələrarası tənzimləmə mexanizmində vergilərin rolunun artırılması yollarının tədqiq edilməsi, **obyektini** isə büdcələrarası tənzimləmə mexanizmində mühüm əhəmiyyətə malik olan vergilər təşkil edir.

Tədqiqat işinin **nəzəri-metodoloji əsasını** görkəmli dünya və ölkə iqtisadçılarının tədqiqat əsərləri, respublikamızın qanunları Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, Vergi Məcəlləsi, Büdcə sistemi haqqında qanunvericilik aktları və hüquqi normativ sənədlər təşkil edir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Ölkəmizin iqtisadiyyatının əsası olan büdcə gəlirlərinin və xərclərinin birbaşa sistem şəklində əlaqəli iqtisadi strukturların yeni büdcələrarası tənzimləmə mexanizmlərində vergilərin rolunun yüksəldilməsi həmçinin müasir, sosial yönümlü bazar iqtisadiyyatına söykənən büdcə sisteminin və büdcələrarası maliyyələşdirilmə siyasətinin mərkəzləşdirilmiş şəkildə dövlət tərəfindən nəzarətinin həyata keçirilməsi və bu iqtisadi tənzimləmənin dövlət büdcəsi ilə yerli bələdiyyə büdcələri arasındakı əlqələndirməni həyata keçirtmək tədqiqat işin elmi yeniliyidir.

- büdcələrarası tənzimləmə mexanizminin konseptual məzmunu araşdırılmışdır;
- büdcələrarası münasibətlərin təşkili xüsusiyyətləri yeni iqtisadi şərait baxımından öyrənilmişdir;
- müasir şəraitdə büdcələrarası münasibətlərinin formalaşmasına dövlətin büdcə-vergi siyasətinin təsiri təhlil edilmişdir;
- vergi mexanizminin sosial-iqtisadi inkişafda rolu açıqlanmışdır;
- vergi mexanizminin büdcələrarası tənzimləmə mexanizminə və yerli büdcələrin maliyyələşdirilməsinə təsiri araşdırılmışdır;
- vergi islahatlarının büdcələrarası tənzimləmənin səmərəliliyinin artırılmasına təsirinin yüksəldilməsi yolları aşığılanmışdır.

Tədqiqatın təcrübi əhəmiyyəti. Ölkəmizin büdcə sisteminin qurulması vəzifələrinin, vergi gəlirlərinin artırılması və tənzimlənməsi münasibətlərinin təşkili, dövlət büdcəsinin gəlirlərinin və xərclərinin büdcələrarası mexanizmlər arasında yenidən bölgüsü prinsiplərinin öyrənilərək optimal vergi siyasətinin tətbiq edilməsi vasitəsilə büdcə gəlirlərinin maliyyələşmə mənbələrinin aşkarlanması, büdcələrarası tənzimləmə mexanizmlərində vergilərin rolunun yüksəldilməsi büdcə xərclərinin düzgün istiqamətlənməsi və maksimum dərəcədə büdcə xərclərinin effektiv bölgüsünü təşkil etmək məsələləri müzakirə edilərək xüsusi beynəlxalq iqtisadi yeni büdcə sistemi və vergi qanunvericiliyi sahəsində olan məlumatlar tədqiqat işinin praktiki əhəmiyyətinin necə böyük olduğunu bir daha sübut edir.

İşin quruluşu. Dissertasiya mövzusu olan “Büdcələrarası tənzimləmə mexanizmlərində vergilərin rolunun yüksəldilməsi istiqamətləri” işi girişdən, üç fəsildən, cədvəllərdən və özündə müəllin şəxsi idealarını əks etdirən məlumatlardan nəticə və istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir. İşin birinci fəslində büdcələrarası tənzimləmənin təşkili xüsusiyyətləri öyrənilmiş, büdcələrarası münasibətlərinin formalaşmasına dövlətin büdcə-vergi siyasətinin təsiri araşdırılmışdır. Tədqiqat işinin ikinci fəslində vergi mexanizminin sosial-iqtisadi inkişafdakı rolu açıqlanmış, vergilərin büdcələrarası tənzimləmə mexanizminin formalaşmasına təsiri təhlil edilmiş, büdcələrarası münasibətlərin vergi mexanizmi vasitəsilə tənzimlənməsinin beynəlxalq təcrübəsi öyrənilmişdir. Üçüncü fəsildə vergi islahatlarının büdcələrarası tənzimləmənin səmərəliliyinin artırılmasında rolunun yüksəldilməsi yolları araşdırılmış və büdcə-vergi siyasətinin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri göstərilmişdir.

I FƏSİL. BÜDCƏLƏRARASI TƏNZİMLƏMƏ MEXANİZMİNİN FORMALAŞMASI XÜSUSİYYƏTLƏRİ.

1.1. Büdcələrarası tənzimləmə mexanizminin konseptual məzmunu.

Büdcə - dövlət və yerli özünü idarə orqanları vasitəsilə dövlətə və yerli orqanlara (bələdiyyələrə) aid olan iqtisadi, sosial funksiyaları icra etmək üçün yerinə lazım olan pulvəsaitinin yığılması və istifadə olunması üçün əsas maliyyə sənədidir.

Büdcə, gələcəkdəki müəyyən bir dövrdə reallaşması nəzərdə tutulan gəlir və xərclərin qarşılıqlı proqnozlarını ehtiva edən cədvəldir. Büdcə, dövlətin gələcək bir dövrdəki gəlirlərini və xərclərini təxmin edən və icra orqanına xərclərin edilməsi, gəlirlərin toplanması mövzusunda səlahiyyət və icazə verən bir qanundur. Dövlət xərcləri ilə gəlirlərini detallı şəkildə göstərən, müəyyən bir dövr üçün xərclərin edilməsinə və gəlirlərin toplanmasına icazə verən hüquqi bir sənəddir.

Büdcə, müəyyən bir dövrə aid ediləcək xərcləri və əldə ediləcək gəlirləri təxmini olaraq göstərir. Bu dövr, maliyyə il olaraq adlandırılan dövrdür. Büdcə, hələ reallaşmamış olan, təxmini rəqəmləri göstərən bir maliyyə planıdır. Büdcə iqtisadi, maliyyə, siyasi və hüquqi nəticələr yaradır. Büdcənin diqqətli istifadə edilməsi ilə milli gəlir, gəlir dağılımı, iqtisadi inkişaf, iqtisadi və ictimai problemlərin aradan qaldırılması və s. üzərində müsbət təsir edər görülür.

Büdcə, ictimai xərcləri və ictimai gəlirləri göstərir. Xüsusi iqtisadiyyatdakı müəssisələrin xərc və gəlirlərini ehtiva etməz. Bu mənada büdcə ilə inkişaf planlarını bir-birinə qarışdırmamaq lazımdır. İnkişaf planlarında həm ictimai, həm də xüsusi iqtisadiyyatların xərcləmə-gəlir əlaqələri bir arada iştirak edərkən büdcə də yalnız ictimai xərcləmə və ictimai gəlirlər iştirak edir.

Büdcədə əvvəl xərclər təsbit edilir. Dövlət büdcəsində əvvəl xərclər təsbit edilərək zəruri ehtiyacların qarşılanması əsas alınır. Xərclər təsbit edildikdən sonra bunlara uyğun gəlir təmin edilməyə çalışılır. Əgər xərcləri qarşılayacaq qədər gəlir təmin edilə büdcə kəsiri meydana gəlir. Bu vəziyyətdə isə dövlət, büdcə açığını kapatabilmək üçün fərqli üsullara müraciət edir. Məsələn, mövcud olan vergi

dərəcələrini artırır ya da yeni vergilər qoyaraq büdcə açığını bağlamağa çalışır. Büdcə yalnız dövlət büdcəsini ifadə edər.

Büdcə bir qanundur. Büdcə qanununda yer almayan heç bir gedər ya da gəlir ictimai təşkilatları həyata keçirilə bilməz. Büdcə, icra orqanı tərəfindən hazırlanıb qanunvericilik orqanı tərəfindən təsdiq olunduqdan sonra qüvvəyə minir. Qüvvəyə girən büdcə qanunu, yeni büdcə qanunun qüvvəyə girməsiylə etibarlılığını itirir.

Dövlətin mərkəzləşdirilmiş büdcə siyasəti ümumilikdə ölkə və digər inzibati ərazilər üzrə büdcə vasitəsilə ümumi daxili məhsulun bölgüsünü həmçinin yenidən bölgüsünü həyata keçirir.

Bazar münasibətləri şəraitində dövlət öz iqtisadi- sosial funksiyalarını icra etməsi üçün mərkəzləşdirilmiş pul fondlarına yəni maliyyə vəsaitlərinə ehtiyacı vardır.

Büdcə - latınca "Bulga" və Fransızca "bouge" ya da "bougette" sözündən əmələ gəlmiş "dəri çanta, torba" mənasını verən bu söz zamanla İngiliscədə "bougett" və ya "budget" şəklində istifadə edilməyə başlanmışdır.¹

Büdcə, dövlətin gələcək müəyyən bir dövr ərzində gəlir-xərclərini təxmin edən və bunların həmin zaman kəsiyində həyata keçirilməsinə icazə verən bir hüquqi təsərrüfat sistemidir.

Büdcə, gələcəkdəki müəyyən bir dövrdə reallaşması nəzərdə tutulan gəlir və xərclərin qarşılıqlı proqnozlarını ehtiva edir. Dövlətin xərclər və gəlirlərini detallı şəkildə göstərən, müəyyən bir dövr üçün xərclərin çəkilməsinə və gəlirlərin toplanmasına icazə verən hüquqi bir sənəddir.

Ölkə büdcə vasitəsilə vətəndaşların tək başlarına qarşılaya bilmədikləri ancaq qarşılanması zəruri olan ehtiyacların yəni ictimai ehtiyacların təmin olunması üçün

¹D.A.Bağırov, M.X.Həsənlı "Maliyyə" dərs vəsaiti (ikinci buraxılış) Bakı-2011. 383 səh.

büdcədən müəyyən ayırmalar edir. Dövlətin bu xidmətləri yerinə yetirə bilməsi üçün bəzi xərclər etməsi (ictimai xərcləri) və gəlir toplaması (ictimai gəlirləri) lazımdır. Dövlət, bu xidmətləri edərkən hansı ehtiyaclar üçün nə qədər xərcləmə edəcəyini, xərcləmənin hansı gəlir resurslarına təmin ediləcəyini və bunların yaradacağı müsbət və mənfi nəticələri öncədən proqnozlaşdırmaq və bilmək məcburiyyətindədir.

Büdcə, müəyyən bir dövrə aid ediləcək xərcləri və əldə ediləcək gəlirləri təxmini olaraq göstərir. Bu dövr, maliyyə il olaraq adlandırılan dövrdür. Büdcə, hələ reallaşmamış olan, təxmini rəqəmləri göstərən bir maliyyə plandır. Büdcə iqtisadi, maliyyə, siyasi və hüquqi nəticələr yaradır. Büdcənin diqqətli istifadə edilməsi ilə milli gəlir, gəlirin bölgüsü, iqtisadi inkişaf, iqtisadi və ictimai problemlərin aradan qaldırılması və s. üzərində müsbət iqtisadi təsir formalaşır.

Büdcə bir qanundur. Büdcə, dövlət icra orqanı tərəfindən hazırlanıb qanunvericilik orqanı tərəfindən təsdiq olunduqdan sonra qüvvəyə minir. Qüvvəyə minən büdcə qanunu, yeni büdcə qanunun qüvvəyə minməsi ilə etibarlılığını itirir.

Büdcə, ictimai xərcləri və ictimai gəlirləri göstərir. Xüsusi iqtisadiyyatdakı müəssisələrin xərc və gəlirlərini ehtiva etmir. Buna görə də büdcə ilə inkişaf planlarını bir-birinə qarışdırmamaq lazımdır. İnkişaf planlarında həm ictimai, həm də xüsusi iqtisadiyyatların xərc-gəlir əlaqələri bir arada iştirak edərkən büdcə də yalnız ictimai xərclər və ictimai gəlirlər iştirak edir.

Dövlət büdcəsində əvvəl xərclər təsbit edilərək zəruri ehtiyacların qarşılınması əsas götürülür. Xərclər təsbit edildikdən sonra bunlara uyğun gəlir təmin edilməyə çalışılır. Əgər xərcləri qarşılayacaq qədər gəlir təmin edilə büdcə kəsiri meydana gəlir. Bu vəziyyətdə isə dövlət, büdcə kəsirin aradan qaldırmaq üçün fərqli üsullara müraciət edir. Məsələn, mövcud olan vergi dərəcələrini artırır ya da yeni vergilər qoyaraq büdcə kəsirini (defisitini) bağlamağa çalışır.²

²D.A.Bağırov, M.X.Həsənlı, R.N.Quşxanı. "Korporativ maliyyə" Dərs vəsaiti. Bakı 2011

Büdcənin formalaşması üçün bir sıra iqtisadi funksiyalar, prinsiplər və qanunauyğunluqlar həyata keçirilməlidir. Bu prinsiplərə nəzər salaq.

- ümumilik prinsipi: Dövlət büdcəsi dövlətin bütün gəlir və xərclərinin büdcədə ayrı-ayrı göstərilməsini ifadə edir.

- Birlik prinsipi: Cəmiyyət sektorunun bütün gəlir və xərclərini ehtiva edən tək bir büdcə hazırlanması deməkdir. Xərc və gəlirlərin yalnız bir büdcədə göstərilməsi halında dövlət nəzarəti və tənzimlənməsi siyasəti tam olaraq təmin etdirilir

Ölkədə bütün xərclərinin və gəlirlərinin iqtisadiyyatdakı təsirini ümumi şəkildə görə bilmək baxımından birlik prinsipi tətbiq olunur. Bəzi şərtlərdə fəvqəladə xərcləndirilməsi lazım gəlir. Fəvqəladə xərclərin mövcud büdcədə iştirak etməsi doğru olmaya bilər. Bu səbəblə fəvqəladə büdcə ayrıca hazırlanır.

- Düzgünlük prinsipi: Büdcənin gəlir və xərc proqnozları, mümkün olduğu qədər həqiqətə uyğun nəticələr verəməlidir. Əks halda büdcənin tətbiqi çətinləşər və büdcə kəsiri meydana gəlir. Proqnozların, əvvəlki illərlə əlaqədar statistik məlumatlardan faydalanılaraq, ölkənin içində olduğu şərtlərin və dünyadakı inkişafın müqayisə edilməsi lazımdır.

- Açıqlıq prinsipi: Büdcədə gəlir və xərclərlə əlaqədar iştirak edən məlumatların mümkün olduğu qədər açıq olması, yalnız mütəxəssislərin deyil maraqlı vətəndaşların da anlaya biləcəyi şəkildə hazırlanması lazımdır. Həmdə hər kəsin araşdırmasına açıq olmalıdır.³

- Xərclərin gəlirlərdən prioriteti prinsipi: Büdcədə əvvəl xərclər proqnozlaşdırılır. Xərc rəqəmləri təyin olunduqdan sonra gəlirlər proqnozlaşdırılır. Gəlirlərin əvvəl təyin olunması vəziyyətində məhdud gəlir resurslarına investisiyalar artırılmaıacağı üçün iqtisadi inkişafın təmin edilməsi mümkün ola bilməz.

³Novruzov N., İbrahimov E. Büdcə sistemi. Dərslik. Bakı-2012

Ancaq az inkişaf etmiş ölkələrdə çəkilməsi vacib olan xərclər, əldə ediləcək gəlirlərdən daha çox olsa belə gəlir imkanları çəkiləcək xərcləri məhdudlaşdırır. Bu qanun az inkişaf etmiş ölkələrdə deyil, inkişaf etmiş ölkələrdə etibarlı olan bir prinsipdir.

- Əvvəldən icazə prinsipi: Bütçə, hökumət tərəfindən hazırlanır. Xalqın nümayəndələrindən ibarət olan parlament tərəfindən təsdiq edilir. Parlamentin (qanunvericilik orqanının) icazəsi olmadan hökumət, bütçəni tətbiq edə bilməz. Yəninə gəlir toplamaq olar, nə də xərclər edə bilər. Bu qanun qanunvericilik orqanının ictimai gəlir və xərcləri üzərində söz sahibi olduğunu ifadə edir

- Aydınlik prinsipi: Bütçədə iştirak edən gəlir və xərclərin hər kəsin asanca anlaya biləcəyi şəkildə açıq və sadə olaraq təşkil edilməsini ifadə edir. Bu qanuna riayət edilməsi, eyni zamanda bütçənin həyata keçirilməsinə də asanlaşdırır. Bütçə gəlir və xərclərin əlaqədar rəqəmlərin asan başa düşülməsini təmin edir.

- Qənaət prinsipi: Minimum xərclər ilə çox xidmətin təmin edilməsini müdafiə edir. Gərəksiz xərclərin önlənərək, məhsuldarlığın təmin edilməyə çalışmaq, ictimai gəlirlərinin zərurət dərəcələri nəzərə alınaraq ictimai xərclərində istifadə edilməsini açıqlayır.

- Tarazlıq prinsipi: Bütçə klassik maliyyəçilər və ona uyğun olaraq klassik maliyyə görüşünün müdafiə etdiyi bir qanundur. Bütçədə gəlir və xərclərin bir-birinə bərabər olması lazım olduğu müdafiə olunur. Cəmiyyət xərcləri, normal gəlirlərlə maliyyə edilməlidir. Bu səbəblə xərclər gəlirlərə bərabər olmalıdır. Əgər bütçə hazırlanarkən xərclərin məbləği, gəlirlərin cəmindən çox çıxarsa aradakı fərq daxili borçlanmalarla bağlanılır və gəlir – xərc həlqələri bərabərləşdirilir. Bu bərabərliyə görünüşcə ekvivalent bərabərlik deyilir. Bütçə tətbiq olunduqdan sonra qəti hesab qanununda gəlir və xərclər həqiqətən bir-birinə bərabər çıxarsa buna gerçək ekvivalentli sistem deyilir. Bu isə bütçə hazırlanarkən gəlir və xərclərlə əlaqədar proqnozların həqiqətə yaxın olması vəziyyətində mümkündür. Artıq klassik iqtisadçıların görüşünün xaricində bütçə tarazlığının illik olaraq təmin edilməsi

zəruri

görülür.

- Zaman prinsipi: Bütçə planlaması qanunu, bütçəni icrası üçün verilən icazəsi bir müddət ilə məhdudlaşdırılmasını ifadə edir. Ancaq bəzi müstəsna hallarda müvəqqəti bütçə tətbiq edillir. Müvəqqəti bütçələr, bir ildən daha az dövrü əhatə edə bilər. İqtisadi dalğalanmalar, iqtisadi planların həyata keçməsi baxımından daha uzun müddətli bütçə tətbiq edilə bilər. Ümumiyyətlə hər ölkədə qəbul edilən və tətbiq olunan maliyyə ili, bir illik müddətdən ibarətdir.

Sosial hadisələrin dinamik xarakterinə uyğun olaraq, zaman içində dövlət siyasətinin mahiyyət və funksiyalarında meydana gələn dəyişməyə bağlı olaraq dövlət bütçəsinin mahiyyət və funksiyalarında da əhəmiyyətli dəyişmələr olur. Əsas etibarilə, klassik iqtisadi düşüncəyə bağlı olaraq təyin olunan klassik dövlət funksiyaları içində bütçənin funksiyaları da maliyyə ənənəçilik prinsiplərinə uyğun klassik bütçə funksiyaları şəklində özünü göstərir.

Bütçədən sosial məqsədlər üçün bütçə haqqı əsas etibarilə millətə aiddir. Bütçə haqqının millətə aid olması, bütçənin mahiyyətindən irəli gəlir. Həqiqətən iqtisadi, siyasi və hüquqi aspektləri qiymətləndirildiyində bütçə, ictimai fəaliyyətlərinin həyata keçirilməsinə imkan verən bir qənaətdir. İctimai xüsusiyyəti içində bütçənin müasir funksiyaları nəzərə alaraq, onun siyasi, iqtisadi, sosial və maliyyə istiqaməti ortaya çıxır. Bütçənin bu xüsusiyyəti, onun özünə xas bir prosedur içində hazırlanması, qəbulu, tətbiq olunması və yoxlamaya, nəzarətəhtiyacı vardır.

Dövlət bütçəsinin aşağıdakı funksiyaları vardır.⁴

- Maliyyə funksiyası. Bütçənin bu funksiyası, dövlət xərclərini qarşılacaq ölçüdə gəlir təmin edilməsidir. Bu funksiya, dövlətin klassik iqtisadi düşüncəyə görə

⁴ Ə. Ə. Ələkbərov Sosial-iqtisadi inkişafın maliyyə-bütçə tənzimlənməsi problemləri : iqtisad elm. dok. ... dis. avtoreferatı: 08.00.01, 08.00.10 /; Azərbaycan Elmi-Tədqiqat Kənd Təsərrüfatının İqtisadiyyatı və Təşkili İnstitutu. - Bakı, 2007. - 47 s

mahiyyət və funksiya qazanmasına uyğun olaraq büdcədə qəti bir şəkildə illik ekvivalenti axtarılması ilə özünü göstərməkdədir.

- Siyasi funksiyası. Bu funksiya hökumətə yol göstərmə, büdcəni idarə və nəzarət etmə imkanını verməsidir. Bilindiyi kimi ictimai fəaliyyətlərinin təməlini təşkil edən ictimai ehtiyaclar və xidmətlər ilə bu xidmətlərin göstərilməsi nəticəsində ortaya çıxan ictimai xərc və gəlirlərinin miqdarı, həcmi, tərkibi, ictimai qərar alma və icra orqanları, yəni siyasi nüfuz tərəfindən müəyyən edir.

- Hüquqi funksiyası. Büdcənin bu funksiyası, əsas etibarilə, ictimai fəaliyyətinin yerinə yetirilməsi prosesində ortaya çıxan ictimai ehtiyac və xidmətləri ilə ictimai xərc və gəlirlərin formalaşmasında, bu hadisənin tərəfləri vəziyyətində olan dövlət ilə vətəndaşlar arasındakı qarşılıqlı hüquq və məsuliyyətlərin təyin olunmasını ifadə edir. Bu funksiya icra istiqamətiylə bütün ictimai fəaliyyətlərinin qanuni normalara bağlanmasını təmin edir.

- Yoxlama Funksiyası. Bu funksiya, ümumiyyətlə ictimai rəhbərliyinin bütün əməliyyatlarına nəzarət edilməsini təmin edir. Büdcənin bu funksiyası da klassik dövlət və klassik maliyyə funksiyalarına bağlı olaraq qiymətləndirmək lazımdır.

Büdcənin müasir funksiyaları, dövlətin zaman içində mahiyyət və funksiyalarında köklü dəyişikliklərin ortaya çıxması ilə özünü göstərən funksiyalarıdır. Həqiqətən, XX əsrə doğru klassik iqtisadi düşüncədə və buna bağlı olaraq klassik dövlət funksiyalarında meydana gələn dəyişmələr nəticəsində, dövlətə klassik dövlət funksiyaları yanında əhəmiyyətli iqtisadi və ictimai funksiyalar da yüklənmişdir. Dövlətin bu iqtisadi və ictimai funksiyaları səbəbiylə müəyyən bir dövrdən etibarən ictimai fəaliyyətləri və dövlət maliyyə hadisələri bu funksiyalar çərçivəsində ələ alınıb araşdırılmış; buna bağlı olaraq bu dövr üzrə ictimai maliyyəsi də funksional maliyyə olaraq xarakterizə edilmişdir. Eyni səbəbdən, ictimai fəaliyyətlərinin həyata keçirilməsini təmin edən istiqamətilə "ictimai rifahı yaxşılaşdırmaq" mənasını verən dövlət büdcəsi üçün də funksional büdcə deyilmişdir.

- Şərait funksiyası. Büdcənin bu funksiyası, Keynes təhlilinə görə

iqtisadiyyatda mövcud şəraitə, dalğalanmalara qarşı büdcənin tənzimləyici bir vasitə olduğunu ifadə edir. Beləcə, anti-sosial büdcə siyasəti içində büdcə, inflasiyaya qarşı mübarizədə "büdcə artıqlığı"; defilyasiyaya qarşı mübarizədə isə "büdcə kəsiri" yolu ilə iqtisadi tarazlığı təmin etməyə çalışmaqdadır.

- İnkişaf funksiyası. Büdcənin bu funksiyası, geri qalmış və ya inkişaf etməkdə olan ölkələrdə iqtisadi inkişaf hədəfinə çatmaqda büdcənin bir vasitə olaraq istifadə edilməsini ifadə edir. İnkişafın mahiyyəti nəzərə alındığında bu büdcə funksiyası daha yaxşı aydın olar. Bilindiyi kimi, inkişaf və ya inkişaf hərəkəti böyüməyi də içinə alan və bir ölkənin bütün struktur xüsusiyyətlərində yaxşılaşma istiqamətində meydana gələn dəyişmələri izah edən bir anlayışdır.

- Gəlir paylayıcı funksiyası. Bu funksiya, büdcə ilə fərqli gəlir qruplarından vergilərin toplanıb yenə fərqli gəlir qruplarına istiqamətli xərcləmə edilərək gəlirin yenidən paylamasıdır. Əsas etibarilə ictimai maliyyə hadisələri, təməl xarakteristika xüsusiyyətləri səbəbiylə özbaşına yenidən paylayıcı bir funksiya malikdir. Ancaq, burada, Keynsçi yanaşmaya görə dövlətə və bu səbəbdən büdcəyə yüklənən müasir bir funksiya olaraq, iradi və şüurlu qərarlarla ictimai gəlir və xərclərinin yenidən bölüşdürülməsi üçün istifadə edilməsi " funksiyasında söz edilməkdədir. Bu funksiya, xüsusilə, inkişaf fərqinin gedərək açıldığı və iqtisadi ictimai problemlərin ağırlaşma meyli göstərdiyi günümüz geri qalmış ölkələri üçün xüsusi bir əhəmiyyət daşımaqdadır.

- Sabitlik funksiyası. Müasir iqtisad nəzəriyyəsində dinamik bir proses olaraq ələ alınan və sosial rifah dövləti anlayışıyla bütünləşdirilən yeni sabitlik anlayışı, hər səviyyədə və hər yerdə azmalardan təmizlənmiş bir iqtisadi və ictimai quruluş içində reallaşan sərbəst bazar işləyişini nəzərdə tutmaqdadır. İqtisadi məzmun içində bu sabitlik, statik deyil lakin dinamik bir vəziyyət olaraq tam məşğulluq və qiymət sabitliyinin bir arada reallaşması şəklində ifadə edilir, beləliklə büdcənin sabitlik

təmini funksiyası ilə bu xüsusiyyətdəki bir iqtisadi və ictimai mühitə çatılması nəzərdə tutulur.

Bütün bu iqtisadi büdcə funksiyalarının əsasında dövlət büdcəsi ilə yerli büdcələr və dövlət büdcəsinə aid olmayan lakin dövlətin təbəçiliyində olan büdcələrarası tənzimləmə siyasətində üstün mövqeyə malik iqtisadi önəmi olan büdcələrarası münasibətlərin təşkili xüsusiyyətlərinin araşdırılması mexanizmi dayanır.

Azərbaycan Respublikasının dövlət büdcəsinin qanunvericiliyinə əsasən büdcələrarası tənzimləmə mexanizmlərinin dövlət tərəfindən həyata keçirilməsinin əsas məqsədi ölkədə əhalinin rifahının maksimum səviyyəyə çatdırılması, ölkənin iqtisadi- sosial nüfuzunun artması və ölkə iqtisadiyyatının inkişaf etdirilməsidir.

İndi isə ölkəmizin dövlət büdcəsi və onun maddələri üzrə büdcələrarası tənzimləmə mexanizmlərinin statistik məlumatlara əsasən dinamik iqtisadi təhlilini verə

Cədvəl 1.1

2016-cı il Azərbaycan Respublikasının Dövlət büdcəsi (min manatla)

Sıra №-si	Gəlirlərin mənbələri	Məbləğ (min manatla)
1	2	3
2.1.	Fiziki şəxslərin gəlir vergisi	957 000,0
2.2.	Hüquqi şəxslərin mənfəət (gəlir) vergisi	1 821 600,0
2.3.	Hüquqi şəxslərin torpaq vergisi	50 000,0
2.4.	Hüquqi şəxslərin əmlak vergisi	159 200,0
2.5.	Əlavə dəyər vergisi	3 446 000,0
2.5.1.	Azərbaycan Respublikasının ərazisinə malların idxalına görə əlavə dəyər vergisi	1 120 000,0
2.6.	Sadələşdirilmiş vergi	170 000,0

k.

2.7.	Aksizlər	637 000,0
2.7.1.	Azərbaycan Respublikasının ərazisinə malların idxalına görə aksizlər	105 000,0
2.8.	Yol vergisi	87 000,0
2.8.1.	Xarici dövlətlərin avtonəqliyyat vasitələri sahibləri tərəfindən ödənilən yol vergisi	17 000,0
2.9.	Mədən vergisi	107 200,0
2.10.	Gömrük rüsumları	348 000,00
2.11.	Azərbaycan Respublikasında istehsal edilən və qiymətləri tənzimlənən məhsulların kontrakt (satış) qiyməti ilə (ixrac xərcləri çıxılmaqla) ölkədaxili topdansatış qiyməti arasındakı fərqdən yığımlar	118 000,0
2.12.	Xarici dövlətlərə verilmiş kreditlər üzrə daxilolmalar	25 553,0
2.13.	Səhmlərində dövlətin payı olan müəssisələrdən alınan dividendlər	5 290,00
2.14.	Azərbaycan Respublikasının Dövlət Neft Fondundan daxilolmalar	6 000 000,0
2.15.	Dövlət əmlakının, özəlləşdirilən dövlət müəssisə və obyektlərinin altındakı torpaqların icarəyə verilməsindən daxilolmalar	7 000,0
2.16.	Dövlət mülkiyyətində olan torpaqların icarəyə verilməsindən daxilolmalar	6 000,0
2.17.	Aksiz markalarının satışından daxilolmalar	3 000,0
2.18.	Dövlət rüsumu	105 000,0
2.19.	Büdcə təşkilatlarının ödənişli xidmətlərindən daxilolmalar	305 000,00
2.20.	Sair vergi daxilolmaları	180 000,0
2.21.	Sair daxilolmalar	28 157,00
3.1.	“Avtomobil Yolları” Məqsədli Büdcə Fondu	290 000,0
3.1.1.	yol vergisi	87 000,00
3.1.2.	mülkiyyətində və ya istifadəsində olan	

	avtonəqliyyat vasitələri ilə sərnişin və yük daşımalarını həyata keçirən şəxslər tərəfindən ödənilən sadələşdirilmiş vergi	10 000,0
3.1.3.	idxal olunan minik avtomobillərinə tətbiq edilən aksizlər	45 000,00
3.1.4.	idxal olunan avtonəqliyyat vasitələrinə tətbiq edilən gömrük rüsumu	64 700,0
3.1.5.	Azərbaycan Respublikasının ərazisində beynəlxalq avtomobil daşımalarını tənzimləyən icazənin verilməsi üçün tutulan dövlət rüsumu	12 500,0
3.1.6.	nəqliyyat vasitələrinin, o cümlədən motonəqliyyat vasitələrinin, qoşquların və yarımqoşquların texniki baxışdan keçirilməsi üçün tutulan dövlət rüsumu	15 500,0
3.1.7.	Azərbaycan Respublikasının 2016-cı il dövlət büdcəsinin mərkəzləşdirilmiş gəlirlərindən ayrılan vəsait	55 300,00

Mənbə: Azərbaycan Respublikasının Maliyyə nazirliyinin rəsmi saytının məlumatlarına əsasən müəllif tərəfindən hazırlanmışdır. (www.maliyye.gov.az)⁵

Bildiyimiz kimi ölkəmizdə gedən iqtisadi proseslər və maliyyə vəziyyətinin çoxda qənaətbəxş olmaması həmçinin ölkə əhalisinin sayının artması 2016-2017 ci illərdə adam başına düşən Ümumi Milli gəlirlərin azalmasına gətirib çıxarmışdır. Bu iqtisadi vəziyyət həmçinin dövlət büdcəsinə də öz mənfi təsirlərini vermişdir.

1.2.Büdcələrarası münasibətlərin təşkili və tənzimlənməsi xüsusiyyətləri

Dövlətlə müxtəlif təşkilatlar, müəssisələr, idarələr və əhali arasında müxtəlif formada maliyyə münasibətləri yaranır. Bu münasibətlər büdcə münasibətləri adlanır. Maliyyə münasibətlərinin tərkib hissəsi kimi bu münasibətlərin spesifik xüsusiyyətləri ondan ibarətdir ki, onlar bölgü prosesində meydana gəlir və ümumdövlət tələbatının ödənilməsi üçün müəyyən edilmiş, mərkəzləşdirilmiş pul vəsaiti fondunun formalaşması və istifadəsi ilə əlaqədardır. Büdcə münasibətləri

⁵www.maliyye.gov.az

obyektiv xarakter daşıyır. Bu onunla müəyyən olunur ki, dövlət vəzifələrini reallaşdırmaq üçün maddi-maliyyə bazasına malik olmalıdır.

Büdcə münasibətləri obyektiv xarakter daşıyır. Bu onunla müəyyən olunur ki, dövlət vəzifələrini reallaşdırmaq üçün maddi-maliyyə bazasına malik olmalıdır.

Azərbaycan Respublikasının büdcəsində hər iqtisadi tskil üzrə cəmiyyət miqyasında geniş təkrar istehsalın tələbatlarının ödənilməsi, vətəndaşların sosial-mədəni tələblərinin təmin edilməsi, müdafiə və dövlətdarəetmə xərclərinin ödənilməsi və s. tədbirlərin həyata keçirilməsi üçün milli gəlirin müəyyən bir qismi mərkəzləşməlidir.

Ölkənin mərkəzi nağd vəsaitinin cəmləşdiyi pul fondunun yaradılması əsasında əmələ gələn pul münasibətlərinin məcmusu dövlət büdcəsi anlayışını yaradır.

Dövlət büdcəsi dövlətin başlıca gəlir və xərclərini əhatə edir. Büdcə - əsas maliyyə kateqoriyalarının (vergi, dövlət güzəştinin, dövlət xərclərinin) fəaliyyətinin vəhdətidir, yəni büdcə vasitəsilə resursların daim səfərbər edilməsi mümkün olur.

Dövlət büdcəsi iqtisadi kateqoriya kimi bölgü (yenidənbölgü) və nəzarət funksiyalarını yerinə yetirir. Bölgü funksiyanın sayəsində nağd pul dövlətin əlində təmərküzləşməsi və ümumdövlət ehtiyaclarının ödənilməsi məqsədilə istifadəsi baş verir. Nəzarət funksiyası ilə maliyyə resursları dövlətin əmrinə nə dərəcədə öz vaxtında və tam olmasını, büdcə vəsaitlərinin hissəsi əslində proporsiyaların necə formalaşdığını, onların səmərəli istifadəsini müəyyən etmək mümkün olur.

Büdcə yolu ilə məhsuldar qüvvələrin daha təsirli yerləşdirilməsi, Azərbaycan Respublikasında iqtisadiyyatın və mədəniyyətin yüksəldilməsi tələbləri nəzərə alınaraq maliyyə resurslarının çox sahədə və ərazi üzərində yenidən bölgüsü aparılır.

Büdcə quruculuğunda ən mürəkkəb problem mərkəz ilə yerlərin qarşılıqlı büdcə əlaqəsidir. Azərbaycan Respublikasının büdcə sistemində daxil olan hər səviyyədəki büdcələr büdcələrarası münasibətlər çərçivəsində qarşılıqlı əlaqədədir.

Hər büdcənin xərclərinin qorunması üçün lazımlı gəlirləri olmalıdır. Azərbaycan Respublikası qanunvericiliyinə görə büdcələrin gəlir hissəsi xüsusi və tənzimləyici vergi gəlirlərindən, yem və subvensiyadan, kredit qaynaqlarını ehtiva etməkdədir.

Büdcələrin xüsusi gəlirlərinə aşağıdakı xüsusi vergi gəlirləri aiddir:

- dövlət və ya bələdiyyə mülkiyyətində olan varlıqların satışından və ya əvəz edilməsindən gəlirlər;

- Azərbaycan Respublikasının müvafiq dövlət orqanları, yerli özünüidəratmə orqanları, həmçinin əlaqədar orqanların gəlirləri olan büdcə təşkilatlarının göstərdikləri pullu xidmətlərdən gəlirlər, vətəndaş hüquqi, inzibati və cinayət məsuliyyəti də daxil olmaqla pul cəzaları, müsadirə, təminatlar tətbiq olunması nəticəsində əldə edilən vəsaitlər, həmçinin hər səviyyədə olan dövlət hakimiyyəti orqanlarına vurulmuş ziyanın ödənilməsindən alınan vəsaitlər və məcburi olaraq alınan məbləğlər;

- Azərbaycan Respublikasının büdcə sisteminin digər səviyyə büdcələrindən maliyyə və büdcə ssudası kimi alınan gəlirlər;

- digər qeyri-vergi gəlirləri, həmçinin qarşılıqsız transferlər.

Cəmiyyət mülkiyyətində olan əmlakın satışından alınan vəsaitlər tam olaraq uyğun büdcəyə köçürülür.

Hüquqi şəxslər, beynəlxalq təşkilatlar və xarici ölkələrin hökumətləri tərəfindən əvəzsiz köçürülən vəsaitlər büdcənin gəlirlərinə daxil olur.

Büdcə gəlirlərinə həmçinin qarşılıqlı hesablaşmalar üzrə əvəzsiz transferlər aid edilir.

Tənzimləyici gəlirlər - büdcə sisteminin yuxarı həlqəsində aşağı büdcələrə təhkim edilmiş gəlirlərdən əlavə onun xərclərinin örtmək üçün verilən vəsaitdir. Tənzimləyici gəlirlər uyğun büdcəsi yuxarı büdcələr qəbul edilərkən təyin olunan faiz ayırmaları əsasında köçürülür.

Büdcələrin tənzimləyici gəlirlərinə transfer ödənişləri də daxildir. Transfərtlər dövlət büdcəsindən bölgələrin maliyyə problemini həyata keçirmək üçün xüsusi fondlardan ayrılan vəsaitlərdir.

Beləcə, hazırda Azərbaycan Respublikasının Dövlət büdcəsi və yerli büdcələrin vergi gəlirlərinin böyük bir qisimi tənzimləyici gəlirlər hesabına formalaşır. Aşağı büdcə gəlirlərini tarazlaşdırmaq üçün dövlət bir sıra büdcələrarası tənzimləmə mexanizmləri həyata keçirir bunlara aşağıdakılar aiddir.

Dotasiya - dövlət büdcəsindən Naxçıvan Muxtar Respublikası büdcəsinə və yerli büdcələrə onların gəlir və xərclərini tənzimləmək məqsədi ilə əvəzsiz verilən maliyyə materialıdır.

Subvensiya - məqsədli maliyyələşdirmə həyata keçirilməsi üçün dövlət büdcəsindən Naxçıvan Muxtar Respublikası büdcəsinə və yerli büdcələr verilən, ancaq bu məqsəd üçün və ya müəyyən edilmiş müddətdə istifadə edilmədikdə geri döənən maliyyə materialıdır.

Subsidya - dövlət büdcəsindən Naxçıvan Muxtar Respublikası büdcəsinə, yerli büdcələrə və hüquqi şəxslərə, yerli büdcələrdən bələdiyyə təşkilatlarına qaytarılmaq şərtilə il içində müəyyən bir müddət verilən maliyyə materialıdır.

Bütün səviyyəli büdcə xərcləri cari və əsaslı xərclərə ayrılmışdır. Cari xərclər dövlət rəhbərliklərin mövcud fəaliyyətlərini, aşağı səviyyəli büdcələrə kömək edilməsini təmin edir. Cari xərclər ödənişlər, əmək haqqına üstəlik, pensiya və digər sosial yardımlar və ödənişlər, mallar və başqa xidmətlər üzrə xərclər, faiz üzrə ödənişlər, qrantlar, subsidiyalar və cari transferlər daxildir. Əsaslı xərclərə sərmayə və yenilik fəaliyyətlərini təxsisatlar və geniş təkrara istehsalla əlaqədar digər xərclər daxildir.

Büdcə kəsri isə əvvəlcə cari xərclər maliyyələşdirilməlidir. Büdcəni tarazlamaq üçün əlaqədar orqanlar büdcə açığının son həddini müəyyən edir. Əgər büdcənin icrası prosesində decimal təyin olunan son həddindən artıq olsa və ya

büdcə gəlirlərinin daxilolmalarının xeyli azalması olursa, qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada xərclərin seqment edilməsi üsulu tətbiq olunur.

Büdcələrin kəsirinin örtülməsi dövlət istiqrazları buraxılması və ya kredit resursları, büdcə ssudalarından istifadə edilməsi, dövlət və bələdiyyə əmlakının satışından gəlirlər hesabına aparılır.

2005-ci ilin Aprel 5 də ölkə Parlamenti Azərbaycan Respublikasının "Büdcə sistemi haqqında" Qanuna dəyişikliklər və əlavələr haqqında qanun qəbul etdi. Qanuna görə, dövlət büdcəsinin tərkibində Prezidentin Ehtiyat Fondu yaradıldı. Beləcə, bu anda dövlət büdcəsində iki ehtiyat fondu mövcuddur: Ehtiyat Fondu (5%) və Prezidentin Ehtiyat Fondu (2%) təşkil edir.⁶

Beləliklə Azərbaycan Respublikası icmal büdcəsi - dövlət büdcəsinin, Naxçıvan Muxtar Respublikasının büdcəsinin, büdcə təşkilatlarının büdcədənkənar əməliyyatlarının, büdcədənkənar dövlət fondlarının gəlir və xərclərinin funksional və iqtisadi sinfə uyğun paraqraflar səviyyəsində icmalını hazırlayır.

Beləki, yuxarıda nəzər saldıığımız 2016-cı il üzrə ölkənin gəlir və xərclərini əks etdirən büdcə taplosunda son on altı il ərzində (cədvəl 1.2 məlumatlarına əsasən) dinamik bir şəkildə azaldığını müşayiət edirik.

Cədvəl 1.2

2000-2016-cı illər üzrə Azərbaycan Respublikasının büdcə gəlirləri

İllər	Büdcə gəlirləri
2000	3573221,8
2001	3924032,7
2002	4551174,3
2003	6104469,1
2004	7547336,9
2005	10276070,9
2006	3868773,0
2007	6006601,9
2008	10762672,0

⁶www.maliyye.gov.az

2009	10325935,1
2010	11403031,6
2011	15700702,2
2012	17281521,6
2013	19496329,9
2014	18400565,2
2015	17497964,7
2016	14566000,0

Mənbə: Azərbaycan Respublikasının Maliyyə nazirliyinin rəsmi saytının məlumatlarına əsasən müəllif tərəfindən hazırlanmışdır. (www.maliyye.gov.az)⁷

2016-cı ilin büdcə gəlirlərinə Azərbaycan Respublikasının Dövlət Neft Fondundan 6 000000 min manatla, Ümumi vergilər üzrə 7452350 manat, Səhmlərində dövlətin payı olan müəssisələrdən alınan dividendlər 5290 min manatla, və.s olan ödənişlər açıq aydın sübut edir ki, ölkəmizi büdcə siyasətində əsaslı şəkildə büdcələrarası sıx əlaqələr mövcuddur bu isə öz növbəsində ölkəmizin iqtisadi təşkilatlarının bir biri ilə tarazlı bir şəkildə, ölkə əhalisinin rifahının yaxşılaşdırılması yönündə dövlət tədbirlərinin həyata keçirilməsinə istiqamətləndiyini göstərir.

Ölkəmizdə son illərdə bu sahədə həyata keçirilən məqsədyönlü tədbirlər və islahatlar nəticəsində ölkəmizin müxtəlif sosial-iqtisadi inkişafı və beynəlxalq iqtisadi sistemə inteqrasiya üçün əlverişli şərait yaranmışdır. Milli iqtisadiyyatın bir çox sahəsində, xüsusilə, makroiqtisadi göstəricilərin artımında yüksək nəticələrə çatılıb. Təkcə onu vurğulamaq kifayətdir, 2005-2016- illəri əhatə edən onbir ildə ölkədə Ümumi Daxili Məhsul istehsalının həcmi 4.7 dəfə, əsas kapitala yönələn xarici və daxili investisiyalar 2.3 dəfə, dövlət büdcəsinin gəlirləri və xərcləri isə 5 dəfədən çoxartmışdır. Əhalinin sosial vəziyyətinə təsir edən maaş və pensiya məbləğləri əhəmiyyətli dərəcədə yüksəlmişdir.

Dövlət mülkiyyətinin özəlləşdirilməsi və azad sahibkarlığın yaradılması ölkədə aparılan ardıcıl iqtisadi islahatların mühüm nəticələrindən biridir. Qazanılan

⁷www.maliyye.gov.az

müvəffəqiyyətlərə baxmayaraq, ölkənin sosial-iqtisadi inkişafında, xüsusən, regionların inkişafında və əhəlinin məşğulluğu sahəsində hələ də həllini gözləyən problemlər qalmaqdadır.

Azərbaycanda dövlət maliyyə siyasəti şübhəsiz, vergi-büdcə hüququnun əmələ gəlməsi, fiskal və dövlət maliyyə işinin təşkilatı, konseptual əsaslı vergi-büdcə tədbirlərinin reallaşması ilə yaradılıb. Bu baxımdan yeni vergi siyasətinin formalaşması məsələsini araşdırmaq uyğundur.

1.3 Müasir şəraitdə büdcələrarası münasibətlərin formalaşmasında dövlətin büdcə-vergi siyasətinin təsiri

Hazırda bazar iqtisadiyyatı özünə məxsus inkişaf xüsusiyyətləri ilə edir. ümumiyyətlə, dünyada baş verən iqtisadi, ictimai, sosial, siyasi hadisələr istər cəmiyyətlər, istərsə də iqtisadi verənlər və obyektlər arasındakı münasibətlərə də öz iqtisadi təsirini göstərir. Bütün bu amillər nəzərə alınaraq, mürəkkəb iqtisadi şəraitdə Dövlət, iqtisadi, sosial, siyasi nüfuzunu qorumaq, mürəkkəb şəraitdə də olsa, möhkəm iqtisadi təməllərə söykənən inkişaf konsepsiyası vasitəsilə iqtisadi səmərə çatmaq üçün planlı və məqsədli şəkildə potensial inkişaf strukturunu layihələndirməlidir. İnkişaf anlayışı dedikdə, ümümlilikdə ölkənin iqtisadi inkişaf proqramı da aydın olar. Təbii ki, bu cür proqramlar özləri müxtəlif üsullara, prinsiplərə əsaslanaraq aparılır.

Ölkə iqtisadiyyatının gücünü və perspektiv inkişaf paradigmasına nail olması həm də digər sahələrdə inkişafı təmin edən və nizamlayan vəsaitlərdən ən önəmlisi dövlətin büdcə siyasətidir.

Büdcə siyasəti - dövlətin yeritdiyi maliyyə siyasətidir. O, büdcə gəlirlərinin təşkilində, onların xərclərinin həyata keçirilməsində, maliyyə sahəsində əlaqələrin, büdcələrarası münasibətlərin tənzimlənməsi prinsiplərini müəyyən edir. Bu siyasət üçün maliyyələşdirmək ölkə iqtisadiyyatının inkişafı məqsədilə büdcə vəsaitləri xərclərinin quruluşunu və tətbiqi perspektivlərini müəyyənləşdirir. bildiyimiz kimi büdcə dövlətin iqtisadi vəzifələrinin həyata keçirilməsinin maddi əsasıdır.

İqtisadiyyatın iqtisadi olaraq nizamlama mexanizmi sayılan dövlət büdcəsi birbaşa dövlətin vəzifələrini icra etməsi, izləməsi üçün çox böyük əhəmiyyət kəsb edir.

XX əsrdə ortaya çıxan inkişafлар sonrasında "Klassik Dövlət" anlayışından "Sosial Dövlət" anlayışına keçilməsiylə birlikdə, Dövlətin yükləndiyi vəzifə və məsuliyyətlərdə əhəmiyyətli bir genişlənmə olmuşdur. Bunun nəticəsində, dövlətlərin iqtisadiyyat siyasətində iqtisadi dalğalanmaların aradan qaldırılması, iqtisadi böyümə və inkişafın təmin edilməsi, resursların səmərəli istifadə, xarici ticarət balansının və nizamlı bir gəlir dağılımının təmin edilməsi kimi hədəflər iştirak etməyə başlamışdır.

Dövlətin göstərilən bu hədəflərə çatmaqda istifadə edilən iqtisad siyasəti vasitələri arasında, pul siyasəti və maliyyə siyasəti vasitələri əhəmiyyətli bir yerə malikdir.

Maliyyə siyasəti, dövlətin bir qisim qaynaqları ictimai seqmentinə ötürə bilmə və müxtəlif xərcləmələrlə xüsusi seqmentə satın alma gücü əlavə edilməsi dayanır. Bu siyasət əsas olaraq mərkəzi dövlət büdcəsi ilə yerli bələdiyyə büdcələri vasitəsilə həyata keçirilir. Bir tərəfdən, büdcə xərcləri və gəlirlərinin miqdar və tərkibi, digər tərəfdən xərcləmə və gəlirlər arasındakı əlaqə - yəni büdcənin kəsiri, büdcənin profiti yada bərabər olması - dövlətin məqsədlərinə çatmaqda istifadə edilən ən əhəmiyyətli vasitələr olur.

Dövlətin maliyyə sahəsindəki hərəkətləri, iqtisadi və ictimai həyat üzərində də təsirli olur. Ayrıca iqtisadi və ictimai sahədə həyata keçirilən dövlət müdaxilələri şüurlu olaraq istifadə maliyyə alətləri vasitəsilə olur. Bu səbəblə büdcənin gəlir və xərcləri ilə ictimai gəlir və xərcləri; ictimai ehtiyacların müəyyən edilməsi və karşılıqlarının olması xaricində, iqtisadiyyatda sabitliyin qurulması, ödənişlər balansının və şəxsi gəlir dağılımının tarazlaşdırılması iqtisadi inkişafın təmin edilməsi kimi mövzularda da əhəmiyyətli funksiyaları öz üzərlərinə götürmüşlər.

Maliyyə mənbəyini təşkil edən təşkilatlara, ənənəvi funksiyaların xaricində funksiyaların yüklənməsiylə dövlətin maliyyə quruluşunu təşkil edən büdcənin də quruluşu dəyişmişdir.

Bu quruluş dəyişikliyi və dövlət büdcəsinin iqtisadiyyatın hamısı üzərində yaratdığı dəyişik xarakterli təsirlər səbəbiylə, büdcə siyasətinə əhəmiyyətli vəzifələr yüklənmişdir.

Pul siyasəti də iqtisadiyyat üzərində yaratdığı təsir səbəbiylə əhəmiyyətli bir iqtisad siyasəti vasitəsidir.

Yerinə yetirilməsi qanunvericilikdə nəzərdə tutulan funksiyaların və vəzifələrin dövlət tərəfindən müvafiq maliyyə resurs tələb edir. Bu resursların səfərbər edilməsi və onların bölgüsü büdcə-vergi siyasəti ilə ödəyiciləri və dövlət arasında maliyyə münasibətlərinin qurulması ilə bağlıdır.

Pul siyasəti, pul tələbinə təsir yolu ilə istehsal, məşğulluq, milli gəlir və qiymət səviyyəsinin yönəldilməsi şəklində təyin oluna bilər. Pul siyasəti əsas olaraq, pul nüfuzlarının xüsusilə Mərkəzi Bankının funksiyaları və sahib olduğu vasitələr yolu ilə həyata keçirilir. Bu vasitələr, açıq bazar əməliyyatları, reeskont dərəcələrinin və bank qarşılıq nisbətlərinin dəyişdirilməsi, bank faizlərini döşəmə və tavanlar qoyulması, kreditlərin selektif olaraq nəzarət edilməsi və kredit tavanlarının müəyyən olunması v.b. ifadə edilə bilər.

Pul siyasətinin son məqsədi, qaynaqların tam istifadəsini, qiymətlərin dayanıqlılığını və iqtisadi böyüməyi təmin edərək iqtisadi rifahın artırılmasıdır.

İqtisadiyyatın dəyişən şərtlərinə görə tətbiq olunan siyasətlər və məqsədləri fərqlilik göstərsə də, maliyyə və pul siyasətinin başlıca məqsədləri;

- Daimi bir qaynaq təsisi,
- ciddi bir iqtisadi böyümə,
- Tez-tez bir sərvət və gəlir dağılımının təmin edilməsi, olaraq təyin oluna bilər.

Bununla bərabər, bu siyasətlərin əsl əhəmiyyətləri istənilən məqsədlərə çatılmasında nə cür fəal olduqları və iqtisadiyyata necə təsir etdiklərini ortaya qoyulması başa düşülür.

Büdcə və pul siyasətinin təsirli olaraq istifadələri böyük ölçüdə, bu siyasət vasitələrinin dəyişən şəraitdə təsirlərinin bilinməsinə bağlıdır. Haqqında danışılan

siyasətlərin iqtisadiyyat üzərindəki təsirlərinin bilinməsi ya da təxmin edilməsi, müəyyən məqsədlərə çatılmasında izləniləcək olan siyasətləri də müəyyən edir. Tətbiq olunan siyasət vasitələrinin iqtisadiyyat üzərindəki təsirləri bilinmədikcə, müvəffəqiyyətli olmaları da şansa bağlı qalmaqda davam edir.

İndiki vaxtda dövlətin, qaynaqların tam istifadəsi, təmin edici bir ödənişlər tarazlığı, müəyyən bir qiymət sabitliyi və uzun dövrdə inkişafa əlverişli şəraitin yaradılması kimi müxtəlif hədəfləri eyni zamanda uzlaşdırmağa çalışması lazımdır. Ayrıca bütün bunların, qaynaqların təsisi, sərvət və gəlirlərin bölgüsü problemlərinə də həll yolu gətirməsi gözlənilməkdədir. Bu məqsədlə, büdcə siyasətini pul siyasəti ilə koordinasiya etmək və başqa bir vasitənin istifadəsini də, öz aralarında tutarlı ünsürlərdən heyəti bir hərəkət proqramı tətbiq edəcək şəkildə bu siyasətlərlə birləşdirmək lazımdır.

Büdcə və pul siyasətinin bir-birini dəstəkləyib tamamladığı, biri olmadan digərinin müvəffəqiyyətinin tam olmadığı deyilə bilər. Bu səbəblə, seçilmiş hədəflərə çatmaq baxımından büdcə və pul siyasətinin koordinasiyalı olaraq aparılması lazımdır. Bu koordinasiyanın müvəffəqiyyəti də, haqqında danışılan siyasət vasitələrinin tək tək ya da birlikdə uygulandıkları zaman ortaya çıxan təsirlərinin yaxşı bilinməsinə və qiymətləndirilməsinə bağlıdır.

Cəmiyyət maliyyəsini büdcə siyasəti anlayışının büdcənin uzun keçmişinə baxmayaraq olduqca yeni olması, bu anlayışın fərqli şəkillərdə təsvir də bir səbəbidir. Büdcə siyasəti anlayışı bəzən dar şəkildə şərh olunaraq maliyyə siyasətinin bir parçası şəklində, bəzən də olduqca geniş bir şərh maliyyə siyasətinin bütünlüklə ehtiva edən bir çərçivə içində qiymətləndirilməkdədir.

Bu işdə, haqqında danışılan geniş şərhə daha yaxın olan bir büdcə siyasəti anlayışı mənimsənmişdir. Klassik İqtisad nəzəriyyəsinə, bazar iqtisadiyyatında bəzi iqtisadi qanunların özbaşına işlədiyi, hər hansı bir aksaklığın ortaya çıxması halında da iqtisadiyyatın öz tarazlığını avtomatik olaraq təmin edəcəyi, bu səbəbdən ictimai fəaliyyətlərinin də iqtisadi nizamın təbii işləyişini pozacağı qəbul edilirdi. Bu

düşüncə ilə, dövlətin istehlakçı olduğu, xüsusi cəhdlərin ictimai cəhdlərindən daha məhsuldar olduğu və vergi ilə dövlət xərclərinin tərəfsizliyi fərziyyələri birləşincə, dövlət fəaliyyəti də daxili və xarici təhlükəsizliyin təmin edilməsi, ədalət və diplomatiya xidmətləri ilə sərhədləndirilmişdir.

Buna bağlı olaraq klassik iqtisadçıların maliyyə mövzulardakı prinsipləri də;

- Cəmiyyət xərclərinin həcmcə kiçik olması,

- Dövlət büdcəsinin bərabər olması,

- Cəmiyyət xərclərinin bilvasitə vergilərlə qarşılanması,

- Büdcə açıqlayarının uzun müddətli borçlanmalarla qarşılanması, qısa müddətli borçlanmalara gedilməməsi, şəklində ortaya çıxır.

Bu çərçivədə büdcə, yalnız məhdud - zəruri xidmətləri reallaşdırmağı və onları iqtisadi və ictimai təsiri ən az olan vergilərlə maliyyəyə etməyi təşkil bir vasitə olaraq qarşımıza çıxar. Klassik Maliyenin təsirli olduğu dövrdə, büdcənin sosial və iqtisadi məqsədli hər hansı bir müdaxilə vasitəsi olaraq istifadə edilməsi əlbəttə düşünülmürdü.

Çağdaş Maliyyə Siyasəti

Cəmiyyətin və iqtisadiyyatın quruluşunda meydana gələn dəyişmələr nəticəsində iqtisad siyasətinin məqsədi, təbii nizamı qorumaqdan bazar iqtisadiyyatının işləyişinə qeydi.

- Bazarda ibarət gəlir bölüşümündə həddindən artıq bərabərsizliklərin meydana gəlməsi,

- Bazarda konsistensiya qaynaq dağılımının (klassiklər görə tam rəqabət reallaşdığında qiymət mexanizminin təmin edəcəyi qaynaq bölgüsü) reallaşdırılmaması

- Bazarda tam məşğulluğun təmin edilə bilinməməsi

- Bazarın geri qalmış ölkələrdə məcmu bir inkişaf müddəti təmin edə bilməməsi.

Bu inkişaf və yaşanan Böyük Depressiya nəticəsində, iqtisadi həyatda yeni tədbirlər gündəmə gəldi. Nəzəri sahədə də J.M.Keynes, iqtisadiyyatın makro səviyyədə işləyişinə yeni dünyagörüşləri qazandırdı. Bütün bu inkişaflarla birlikdə dövlət xərclərinin edilmə və vergilərin alınma səbəbləri də dəyişməyə başladı.

Keynes, xüsusi investisiyaların və bazarda istehsalın artması üçün əlverişli bir mühit hazırladığından məhsuldarlığı sıfır olsa belə dövlət xərclərinin iqtisadiyyatın bütünü baxımından faydalı olduğunu irəli sürər. Cəmiyyət xərclərinin yaratdığı satınalma gücü, bazarda istehsal olunan mallara olan tələbatın artmasını təmin edər, beləcə bazarda istehsal və investisiyalar artır, iqtisadiyyat durğunluq dövründən çıxır. Keynesçi iqtisad bazara müdaxilə və dövlət xərclərinin artması üçün çox əlverişli bir mühit hazırlamışdı.

Keynesçi İqtisad nəzəriyyəsinə, klassiklər qarşıya qoyduğu kimi iqtisadiyyatda tarazlığın təmin edilməsi üçün mütləq tam məşğulluğun olmasının lazım olmadığı, tarazlığın yoxdur məşğulluq sahəsində də qurula biləcəyi və tam məşğulluğa nail olmaq üçün maliyyə siyasəti vasitələrinin istifadə edilməsi lazım olduğu ifadə olunur.

Maliyyə siyasəti, vasitələrinin iqtisadiyyatda ümumi tarazlığı təmin etmək üçün istifadə edilməsi, büdcələrin bir iqtisadi siyasət vasitəsi olaraq istifadə edilməyə başlanmasını da mümkün edər. İqtisadiyyatda ümumi tarazlığı təmin etməyə istiqamətli iki büdcə görüşü, dövrü və kompensasiya edici büdcə nəzəriyyələri inkişaf etdirilmişdir.

XIX əsrin başlarından etibarən yaşanmağa başlanan iqtisadi böhranların yeddi-on illik dövrlərdə nizamlı bir şəkildə təkrarlanması, dövlət büdcəsini bu dövrü hərəkətləri yüngülləşdirmək şəklində bir iqtisadi funksiya yüklənməsinə səbəb olmuşdur. Bu inkişaf, daha sonraları "Dövrü Büdcə" görüşünün doğrulmasına gətirib çıxarmışdır. Dövrü büdcələr texnikası iqtisadi həyatın rifah dövrlərində təmin edilən büdcə profirləri ilə depressiya zamanlarının büdcə açığını maliyyələşdirilməsindən ibarətdir.

Keçirilməsinin zəruriliyini nəzərdə tutan büdcə siyasəti tədbirlərin xəbərdaredici konyuktur (qısa müddətli) amillərin mənfi təsirini yumşaltmağa imkan verən, həmçinin davamlı uzunmüddətli iqtisadi artım üçün şəraitin yaradılmasını, materialının son dərəcə məhdud olması şəraitində resursların ən xərclənməsinə ehtiyac üçün materialının toplanılmasını təmin etməlidir. Bu iqtisadi tədbirlər dövlət xərclərinin səmərəliliyini artırmaq üçün demək olar ki, bütün ölkələrdə aktualdır. Çünki hər bir dövlət öz məqsədlərini həyata keçirmək, əhəlinin ehtiyaclarını təmin etməyə, onların rifahının yüksəldilməsinə nail olmaq və b. Amillər üçün müəyyən miqdarda maliyyə vəsaiti lazımdır. Bu bir həqiqətdir ki, cəmiyyətimiz çoxu problemi, hətta necə mümkünsə bütün problemləri maddi imkan olmadan həll edə bilmir.

Büdcə siyasətinin gəlir bölgüsü üzərindəki təsirləri olduqca əhəmiyyətlidir. Real dövlət xərcləri, vergiləri, transfer xərcləri və dövlət xidmətlərinin gəlir bölgüsü üzərindəki təsirlərini ətraflı olaraq müzakirə edək.

Vergi siyasətində bir dəyişiklik nəticəsində gəlir hissəsində yaranacaq Olan dəyişiklikləri vergi təzahürü adlandırmaq olar. Vergi qoyma nəticəsində bu vergi ödəyən şəxs və ya qrupların istifadə edilən gəlirləri azalacaqdır. İstifadə ediləcək daxilolmalarda azalma, insanların istehlak və əmanətə ayrılan gəlirlərinə də təsir edəcəkdir. Nəticədə tələbin tərkibi də dəyişəcək gəlir bölgüsü bu vergi ödəyənlərin əleyhinə dəyişəcəkdir.

Real və transfer xərcləri isə verginin əksinə, gəlir bölgünün bu ödəmədən istifadə edən şəxs və ya qrupların xeyrinə dəyişməsinə səbəb olur. Dövlət xidmətləri də, gəlir hissəsinin bundan istifadə edən şəxslər xeyrinə dəyişməsinə səbəb olur. Ancaq dövlət xidmətlərinə kim nə qədər istifadə etdiyini müəyyənləşdirmək mümkün deyil.

Gəlir bölgüsü büdcə siyasətindən təsirləndiyi üçün, büdcə siyasəti gəlir bölgüsündəki ziddiyyətləri aradan qaldırmaq olduqca aktiv olaraq istifadə edilə bilər. Məsələn, vergi sistemində gəlir səviyyəsi yüksək olanlardan alınan vergilərə və

dövlət xidmətlərində də aşağı gəlirlərə fayda verən xidmətlərə üstünlük verilərsə, eyni zamanda real dövlət xərcləri ilə transfer xərcləri yolu ilə daha çox gəlir səviyyəsi aşağı olan qruplar ilə işsizlərə gəlir əldə edilsə, gəlir bölgüsündəki fərqlər azalacaqdır.

Dövlət vergi - büdcə siyasətinin hüquqi əsaslarının mürəkkəb tədqiqini vergi və büdcə qanununu ayrıca təhlil etməklə həyata keçirmək uyğundur. Əvvəl Vergi hüquqi əsaslarını aydınlaşdıraraq. Vergi Məcəlləsinə əsasən Azərbaycan Respublikasında aşağıdakı vergilər müəyyən edilir və ödənilir: - dövlət vergiləri; - muxtar respublika vergiləri; - yerli vergilər (bələdiyyə vergiləri).

Dövlət vergilərinə aşağıdakılar aiddir:⁸

- ✓ hüquqi şəxslərin mənfəət vergisi (bələdiyyə mülkiyyətində olan müəssisə və təşkilatlardan başqa);
- ✓ fiziki şəxslərin gəlir vergisi;
- ✓ əlavə dəyər vergisi;
- ✓ aksizlər;
- ✓ hüquqi şəxslərin əmlak vergisi;
- ✓ hüquqi şəxslərin torpaq vergisi;
- ✓ yol vergisi;
- ✓ mədən vergisi;
- ✓ sadələşdirilmiş vergi

Azərbaycanda klassik mənfəət vergisi sistemi tətbiq edilir. Müəssisənin mənfəəti

Vergiye cəlb edildikdən sonra səhmdarlara ödənilən dividendlər ödəmə mənbəyində yekun vergiyə cəlb olunur.

⁸Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsi, 2017 (Dəyişikliklər və əlavələrlə birlikdə)

Azərbaycanda fiskal siyasətin hüquqi əsasının əsas sütunlarından biri barədə -vergi qanunvericiliyi haqqında müəyyən təsəvvürlər əldə olundu və buna görə də digər bir məsələni-büdcə qanunvericiliyini araşdırmaq olar.⁹

Azərbaycan Respublikasının növbəti büdcə ili və gələn üç il üzrə iqtisadi və sosial inkişaf konsepsiyası və proqnoz göstəriciləri;

- büdcə-vergi siyasətinin əsas istiqamətləri;
- dövlət büdcəsinin vəsaiti hesabına maliyyələşdirilməsi nəzərdə tutulan məqsədli proqramlar;
- büdcə gəlirləri təsnifatının, funksional, iqtisadi və inzibati təsnifatların paraqrafları səviyyəsində gəlirlərin və xərclərin layihəsi;
- dövlət borcları və dövlət zəmanəti ilə digər öhdəliklərə dair məlumat;
- növbəti il üzrə icmal büdcənin funksional və iqtisadi təsnifata uyğun olaraq paraqraflar səviyyəsində layihəsi;
- növbəti il üzrə dövlət büdcəsinin və icmal büdcənin, habelə sonrakı üç il üzrə icmal büdcənin layihələrinə uyğun olaraq mühüm investisiya layihələrini özündə əks etdirən dövlət investisiya proqramının layihəsi;
- Azərbaycan Respublikasının ərazisi üzrə toplu maliyyə balansı;

-qanunvericiliyə uyğun olaraq Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi tərəfindən təsdiq olunması nəzərdə tutulduğu hallarda növbəti büdcə ili üzrə büdcədənəknar dövlət fondlarının büdcələri haqqında qanun layihələri;

növbəti büdcə ili üzrə gəlirlərin və xərclərin ötən ilin faktiki və cari ilin gözlənilən nəticələri ilə (gəlirlərin təsnifatı üzrə, xərclərin funksional, iqtisadi və təşkilati təsnifatının paraqrafları səviyyəsində) müqayisəsi;

- cari ilin icmal büdcəsinin gözlənilən icrasına dair məlumat;
- büdcədənəknar əməliyyatlara dair icmal hesabat;
- dövlət büdcəsi kəsirinin keçən büdcə ilində faktiki və cari büdcə ilindəgözlənilən maliyyələşdirmə mənbələri barədə hesabat;

- müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən müəyyən edilən digər sənədlər Azərbaycan ikinci dəfə XX əsrin 90-cı illərində müstəqillik əldə etdikdən sonra ölkədə müasir dövrün tələblərinə cavab verən inkişaf etmiş vergi sistemi yaranmışdır. Azərbaycanda vergi məsələlərinin tənzimlənməsi ilə məşğul olan təşkilati quruluşlar 1990-cı ilin İyul ayında Respublika Maliyyə Nazirliyinin tərkibində yaradılmış, sonra 1991-ci ilin Oktyabr ayında vergi xidməti Maliyyə Nazirliyinin tərkibində çıxarılmış və müstəqil orqan kimi Azərbaycan Respublikasının dövlət vergi müfəttişliyi kimi işləməyə başlayıb, lakin bütün bunlar verginin institusional cəhətdən səmərəli təşkili üçün kifayət deyil idi. Bütün bunlar əsası qeyd etmək lazımdır ki, vergi işinin təşkili Azərbaycan Respublikası Dövlət vergi müfəttişliyinin aşağıdakı mühüm inkişaf mərhələsi, institusional strukturları ilə iş üzrə 11 fevral 2000 ci il qərarı, vergi, vergi və digər dövlət büdcəsinə daxilolmalar təmin edən müşavirə vaxtında və tam nəzarətin həyata keçirilməsi , dövlət siyasətində öz bazasını ləğv. Bu sahədə Vergilər Nazirliyinin mərkəzi icra orqanının yaradılması ilə başlanmışdır. Azərbaycan Respublikası Vergilər Nazirliyinin regional vergi idarələrinin Nazirliyinə bilavasitə tabe olan vergi orqanlarının vahid mərkəzləşdirilmiş sistemini və. Şöbələr Vergilər Nazirliyinin regional vergi idarələri və şöbələri, yerli vergi orqanları, Nazirlik Azərbaycan Respublikasının qanunlarına, vergi daxildireyni, NMR vaxt müstəqillik qazandıqdan sonra Vergilər uzun yol keçib. Azərbaycan Respublikası müstəqilliyini bərpa etdikdən dərhal sonra qəbul edilib, eləcə də digər sahələrdə vergi kimi bu sahədə ciddi institusional problemləri diqqət mərkəzində olub, ilk qanunvericilik aktlarının idi. Amma digər sahələrdə olduğu kimi vergi təşkilində xeyli yaxşılaşdırılması, tamaşaçıların Pec 1990-cı illərin ikinci yarısından özünü göstərdi. Bütün bunlarda iştirak, 1993-1996-cı illərdə köməyi ilə aparılır vergi siyasəti işlənilib hazırlanmışdır. 1993-ci ilin fevralında yerə, vergilərdən və Mədən vergisi - vergi 1995-ci ilin martında, 1996-cı ilin dekabrında, Dövlət yol fondu vergilər qanun, vergi qanunları məlumat kitabçaları hazırlanmış dərsliklərdə istifadə ilə bağlı qəbul edilib. 1990-cı illərin sonlarına doğru öz təşkilati

məzmun və mahiyyətinə görə daha yetkin vergi siyasəti formalaşdı. Azərbaycan Respublikası Prezidenti 1999-cı ilin yanvarında bilavasitə vergi orqanlarına da əlaqə olub -dövlət nəzarəti sisteminin təkmilləşdirilməsi və sahibkarlığın inkişafı sahəsində süni maneələrin aradan qaldırılması haqqında fərman imzalayıb. Bu mərhələnin yekunu kimi 2000-ci ilin iyulunda -vergi Məcəlləsinin qəbul edilməsini göstərmək olar . Daha sonra diqqəti Azərbaycan Respublikasında vergilərin öz prinsip və məzmununa görə təsnifatına yönəldilməsi yerinə düşərdi. Dövlətin vergi işinin təşkili ilə bağlı görülmə tədbirlər, ilk növbədə, vergi siyasətinin mahiyyətini əks etdirir. Məhz bu baxımdan hazırda həyata keçirilən vergi siyasətinin təsnifatının aparılması məsələsi xüsusi əhəmiyyət qazanır. Qeyd etmək lazımdır ki, vergi siyasətinin təsnifatı bir neçə meyarlara əsasən keçirilə bilər: Məsələn, həyata keçirilən vergi siyasətinin sərhədləri və məqsədləri həyata keçirmək olunması prosesinə, vergi siyasətinin strateji istiqamətinə, ərazi prinsipi və vergi siyasətinin dərəcələrdə ixtisaslaşma cəhətlərinə əsasən vergi siyasətinin təsnifatını aparmaq mümkündür. Bütün bunları nəzərə alaraq geri diqqəti Azərbaycan Respublikasında vergi siyasətinin strateji xüsusiyyətlərinə yönəldilməsi yerinə düşərdi. Məlum olduğu kimi, özlərinin sərhədləri və məqsədləri həyata keçirmək olunması müddətinə görə vergi siyasəti strateji və (adətən uzun müddətli, 3 il və ya daha çox müddət üçün nəzərdə tutulan siyasət) taktiki məqsədlərə xidmət edən siyasətlərə (1 ildən 3 ilə kimi nəzərdə tutulan müddətdə) bölünürlər. Vergi siyasəti həyata keçirilərkən strategiya və taktiki məqsədlər bir-birini tamamlamalıdır.

- Bu zaman taktiki məqsədlərdə dəyişikliklər elə edilməlidir ki, onlar bütün olaraq strateji məqsədlərlə ziddiyyətdə olmasın, həyata keçirilən vergi siyasəti müsbət effektlərlə nəticələnsin.

- İqtisadi - siyasi və sosial qurum dövlət nəzarəti hər bir mərhələsi üzərində formalaşması və inkişafı mühüm rol oynayır. Dövlətin iqtisadi və sosial siyasətinin həyata keçirilməsi əsas mexanizmi, onun büdcəsinin bir hissəsini maliyyələşdirmək üçün sistemli qərarlar var. Dövlət büdcəsi vasitəsilə

mərkəzləşdirilmiş pul vəsaitləri fondlarının istifadəsi və mərkəzləşdirilmiş varlıq deyil - və həyata keçirilir. İqtisadi mahiyyəti, dövlət və dövlət müəssisələrinin dövlət maliyyə və müəssisələrin pul vəsaitlərinin və onların geniş təkrar istehsalı davam etdirilməsi sosial - mədəni sərvətləri, ölkənin müdafiəsini təmin etmək, birliyin ödəyərək milli daxili məhsulun və milli sərvətlərin idarə olunması üçün, bir hissəsi bölüşdürülməsi və yenidən bölüşdürülməsi ilə bağlı pul münasibətlərinin baş verir.

- Dövlət maliyyəsi dövlət büdcəsinin bir hissəsidir. Tarixən , "büdcə" ingilis mənşəli söz anlayışı olan, çantalar, torbalar, istifadə olunan terminlər. On səkkizinci əsrin əvvəllərində maliyyə kateqoriyası termini kimi leksikona daxil olmuşdur, yəni o xəzinə kimi başa düşülürdü. Ümumdünya ölkələrinin iqtisadi təşkilatların yekun nəticəsinə görə maliyyə büdcə göstəriciləri - məcmusu (vergi dövlət xərclərinin, dövlət krediti) deməkdir.⁹

Dövlət büdcəsinin əsas gəlirləri və xərcləri hökumətin özündə birləşdirilir. O, əsas maliyyə planı hüquqi qüvvəsini özündə təcəssüm etdirir.

Büdcənin artımı hesabına dövlət və bələdiyyə orqanlarının vəzifə və funksiyaları onların həyata keçirilməsi üçün hakimiyyət. Beləliklə, o, orduya xərcləri və idarə aparatı üçün dövlət büdcəsinə saxlayır, həm də sosial - mədəni tədbirlər, iqtisadiyyatın inkişafı, tənzimlənməsi və həyata keçirilməsini təmin edir. Milli iqtisadiyyatın istehsal, dövlət büdcəsinin sosial inkişaf, irəliləyiş və inkişafı mühüm rol oynayır. Dövlət büdcəsinin rolu, həm keyfiyyət, həm də kəmiyyət terminlər çəkilir. Kəmiyyət təsiri altında, nə qədər pul istiqamət, burada istiqamətləndirici başa düşülməlidir. Keyfiyyət effektləri iki üsulla təhlil edilir. Vergilər müəyyən bir tərəfdən, əl ilə idarəetmə büdcəsinin səmərəli xərclənməsi pul vəsaitinə edilmiş dəyişikliklər həyata keçirilir. Dövlət büdcəsi ümumi daxili məhsulun (ÜDM) və milli gəlirin, bölmə fondların vəsaitləri hesabına istiqamətlərini həyata keçirir. Büdcəyə maliyyə münasibətlərinin iqtisadi kateqoriyaya - tarixini əks etdirir. Onun

⁹"Xarici ölkələrin vergi sistemi" dərslik. Y.A.Kəlbəyev, R.B.Məhərrəmov, P.Q.Rzayev Bakı-2011

yaradılması və inkişafı dövlətin yaradılması və inkişaf etdirilməsi ilə bağlıdır. Dövlət büdcəsi öz funksiyalarının yerinə yetirilməsi üçün əsas iqtisadi alət kimi istifadə edərək, həm də iqtisadi və sosial siyasəti həyata keçirmək. Büdcəsi maliyyə sisteminin bir hissəsidir kimi manifestləri funksiyalarının iqtisadi, münasibətlərini əks etdirir.

Büdcənin mühüm tənzimləyici kimi, dövlət büdcəsinin makroiqtisadi tənzimlənmənin ən mühüm elementlərindən biri iqtisadiyyatın görə hər bir ölkədə fəaliyyət göstərir. Dövlət müəssisələri, təşkilatları, idarələri və maliyyə münasibətləri - əhali arasında büdcə münasibətləri adlanır. İctimaiyyətlə əlaqələrin mühüm cəhətlərdən biri də. Birincisi, onlar bölünməsi prosesində yaranır. İkincisi, bu münasibətlərin qurulması dövlət vəsaiti və istifadə edilməsi tələbatlarını ödəmək üçün pullar ilə bağlıdır. İctimaiyyətlə əlaqələr çoxçeşidliyi ilə səciyyələnir, çünki münasibətlərin müxtəlif aspektləri alət arasında bölüşdürülməsi (iqtisadiyyatın müxtəlif sahələrində, sosial sahədə, kənd təsərrüfatı əkilmiş, ölkə ərazisinin əsasında) prosesinin və iqtisadiyyatın bütün sahələrini əhatə edir (milli və yerli).

Büdcənin idarə olunması, eləcə də iqtisadiyyatın və əhəlinin metodları sahəsində münasibətlərin sosial - mədəni xidmətlərin göstərilməsi səsucaldanlardan köməyi ilə həll etdiyi vəzifələrin büdcə mərhələləri arasında münasibətlərin tarixi inkişafı. İctimaiyyətlə əlaqələr obyektiv münasibətləri var. Bu onunla əlaqədardır ki, hər il milli istehsalın müəyyən hissəsinin artırılması ərzində sərvətləri, sosial - mədəni tələbatını, təhlükəsizlik və idarəetmə məsələləri üçün dövlətin əlində cəmləşib. Düzgün mexanizm üzərində quraşdırılması zamanı büdcənin icrası üçün və iqtisadi artım, sosial sahənin inkişafı, ETT - materialın istehsal partiyaların sürətinin artırılmasının yaxşılaşdırılması - texniki bazası daha real və daha səmərəlidir. O, dövlət büdcəsində iqtisadi proseslər tənzimləyir.

Qeyd etdiyimiz kimi, büdcə aşağıdakı funksiyaları yerinə yetirir:¹⁰

¹⁰D.A.Bağırov, M.X.Həsənlı "Maliyyə" dərs vəsaiti (ikinci buraxılış) Bakı-2011. 383 səh.

- Ümumi daxili məhsulun yenidən bölüşdürülməsi;
- İqtisadiyyatın tənzimlənməsi və irəliləyiş vəziyyəti;
- Dövlətin sosial siyasətinin maliyyə dəstəyi;
- Mərkəzləşdirilmiş nəzarətin pul axınları və vəsaitlərin istifadəsi.

Dövlət büdcəsi vasitəsilə bölgüsü funksiyasını və idarəetmə funksiyaları həyata keçirir. Konsentrasiya funksiyası sayəsində dövlətin əlində pul vəsaitlərinin istifadəsi və milli maraqların bölüşdürülməsi həyata keçirilir. Bu funksiya məzmunu müxtəlif sahələrdə ictimai istehsalın maliyyə resurslarının bölgüsü müəyyənləşdirilir. Maliyyənin digər həlqələrindən heç biri vəsaitlərin yenidən bölgüsünü büdcə kimi çoxçeşidli (sahələrarası, ərazilərarası və s.) və çoxsəviyyəli (respublika, şəhər və s.) həyata keçirmir. Büdcə daxilolmaları və xərc təyinatlı göstəricilərdə müvafiq olaraq öz əksini tapan büdcə vəsaitlərinin hərəkəti bölgü funksiyasının əsası təşkil edir.

İnkişaf etmiş ölkələrdə müxtəlif səviyyəli büdcələr yolu ilə ÜDM - un 30 - 50% - qədər yenidən bölüşdürülür. Azərbaycan Respublikasında isə ÜDM - un hissəsi dövlət büdcəsi gəlirlərinin payı 16%, maya dəyərinin isə çəkisi 16,4% olmuşdur. Büdcə yolu ilə ÜDM - un yenidən bölgüsü eyni vaxtda həyata keçirilən və bir - birilə sıx əlaqədə olan ikitərəfli bir prosesdir:

- Büdcənin gəlirlərinin yaradılması
- Büdcə vəsaitlərinin istifadəsi (büdcə xərcləri)

Nəzarət funksiyası maliyyə vəsaitlərinin dövlətin xəzinəsinə vaxtında və tam daxil olmasını, büdcə vəsaitlərinin hissəsinin düzgün aparılmasını və səmərəli istifadəsini öyrənməyə təmin edir. O, bölgü funksiyası ilə birlikdə çalışır və büdcə vəsaitlərinin girişi və istifadəsinə dövlət nəzarətinin mümkün olduğunu və əhəmiyyətini şərtləndirir. İqtisadiyyatın bütün sahələrindəki pul hərəkətində, alış - alqı-satqı əməliyyatlarında büdcə nəzarəti var, çünki bütün bu proseslər dövlətin əsas maliyyə Səndi olan gəlirlərini təşkil edir. Büdcə idarə edən hökumət və ya digər orqanlar büdcənin icra olunmasına nəzarət edir. Dövlət büdcəsini hazırlayan orqanlar

onun tətbiqi zamanı hər hansı ayriliyə və ya diqqətsizliyə yol verməməyə borcludurlar. Büdcənin nəzarət funksiyası sərhəd formalaşdırmaq və ya məhdudlaşdırma prinsipinə əsaslanan, bu da iki aspektdə aparılır:

- Vaxta görə məhdudiyyət qoyma;
- Miqdar və qiymət baxımından məhduləşdırma.

İqtisadi tsiklin baxımından zaman məhdudiyyət qoyma anlamına gəlir, dövlət büdcəsi isə bir il iqtisadi zaman müddətində müəyyənləşdirilir. Azərbaycan Respublikasında büdcə üçün müəyyənləşdirilmiş zamanı maliyyə ilidə adlandırırlar.

Qeyd edilənlərə əsasən ümumiləşdirmək olar ki, büdcənin gəlirərinin xərclənməsinə olan nəzarət iki şəkildə aparılır bunlar isə öz növbəsində parlament nəzarəti və inzibati nəzarəti kimi adlandırılırlar.

II FƏSİL. BÜDCƏLƏRARASI TƏNZİMLƏMƏ MEXANİZMİNDƏ VERGİ-LƏRİN ROLUNUN TƏDQİQİ

2.1. Vergi mexanizminin sosial-iqtisadi inkişafda rolu

Dövrümüzdə hakim olan dövlət anlayışı, dövlətin fəaliyyət sahəsinin genişlənməsinə gətirib açmışdır. İctimai ehtiyacların artmasına paralel olaraq; artan xidmətlərlərinin ödənilməsi dövlətə bir çox vəzifə yükləmişdir. Zaman içərisində dövlətin zibəti sahədə xidmətlərin təqdim edilməsi ilə birlikdə, iqtisadi, ictimai və kommersiya sahəsində də xidmət təqdimatını reallaşdırmağa başlamışdır. Bu çərçivədə dövlətin fəaliyyəti sahəsinə daxil olan vəzifələrindən biri də iqtisadi artım və inkişafın təmin edilməsi olmuşdur.

İqtisadi böyümə və inkişafın təmin edilməsi bütün ölkələrdə əhəmiyyətli olmaqla birlikdə xüsusilə inkişaf etməkdə olan ölkələrdə ön plana çıxan əsas iqtisadi məqsədlərdən biri olmuşdur. Lakin inkişaf etmiş ölkələr müəyyən bir böyümə sürətini mühafizə etmək kimi daha asan bir cəhd daxilində olarkən, inkişaf etməkdə olan ölkələr müəyyən bir böyümə səviyyəsinə nail olma və bununla birlikdə iqtisadi inkişaf cəhdinə daxil olurlar.

İqtisadi böyümə və inkişafı təmin etmənin bir çox yolu olmaqla birgə işimizdə olan təməl mövzu iqtisadi artım və inkişafın vergi qoyma ilə olan münasibətləri olacaq. Bu çərçivədə iqtisadi böyümə və inkişaf konsepsiyaları açıklandıktan sonra vergi qoyma və iqtisadi inkişaf arasındakı önəmini açıqlayaq.

Maliyyə siyasətinin iqtisadi inkişafa və tərəqqiyə nail olmaq kimi məqsədi, İkinci Dünya Müharibəsindən sonrakı illərdə həm inkişaf etmiş, həm də inkişaf etməkdə olan ölkələr baxımından böyük əhəmiyyət daşımağa başlamışdır.¹¹

Dövlət maliyyə siyasətinin bir məqsədi olan iqtisadi artım və inkişafı reallaşdırarkən müxtəlif vasitələrdən faydalanır. Bu vasitələr; vergi siyasəti, xərcləmə şərtləri (büdcə siyasəti) və borc siyasətidir.

¹¹. D.A.Bağırov, M.X.Həsənlı, R.N.Quşxanı. "Korporativ maliyyə" Dərs vəsaiti. Bakı 2011

Maliyyə siyasəti yuxarıda göstərilən vasitələrdən faydalanmaq surətiylə müəyyən məqsədlərə çatmağa çalışır. Dövrümüzdə xüsusilə inkişaf etməkdə olan ölkələrdə maliyyə siyasəti vasitələrindən biri olan vergi qoyma siyasəti olduqca təsirli bir maliyyə alətidir.

İnkişaf etmiş bir pul bazarında aşağı gəlirli və daxili mənbənin qeyri-kafiliyi ilə qarşı -qarşıya olan inkişaf etməkdə olan ölkələrdə, ictimai qaynaqlarının səfərbərliyi üçün təməl vasitə vergi siyasətidir.

Vergiqoyma, həm reallaşdırdığı birbaşa qatqılar, həm də nəzarət və təşviq baxımından yaratdığı bilvasitə təsir səbəbiylə iqtisadi inkişafın maliyyələşdirilməsinin ən əhəmiyyətli qaynağıdır. Ancaq, inkişaf etməkdə olan ölkələrdə vergi gəlirlərinin ÜDM-ya nisbətinin təxminən yüzə 15 səviyyələrində olduğu nəzərə alındığında vergi sistemində bəzi tədbirlərin alınması qaçılmaz olmaqdadır. Bu əhatədə;

- * Vergi sisteminin; qaynaqları, xüsusi sektordan ictimai sektoruna köçürməsi təmin edilməli;

- * Vergi sisteminin; qaynaqları, xüsusi sektor daxilində aşağı prioritetli istifadələrdə, yüksək prioritetli istifadəyə doğru ötürülməsi təmin edilməlidir.

Bu qanunlarla birgə, inkişaf etməkdə olan ölkələrdə vergi siyasətinin, inkişafın əhəmiyyətli bir maliyyələşdirmə vasitəsi olaraq, sahibkarlıq fəaliyyətindən qaynaqlanmayan gəlirlərin vergiyə cəlb olunmasına istiqamətlənmə və istehsalda olan və məhsuldar investisiyalardan xüsusi sektora kafi subsidiyaların təmin etməsi lazımdır.

Bir ölkənin kasıblıq dərəcəsinin aşağı salması və sosial iqtisadi inkişafını artırabilmə qabiliyyəti müxtəlif faktorlarasöykənməkdədir. Bu faktorlara Ölkənin coğrafiyası, verdiyi siyasi, iqtisadi, sosial qərarlar, sahib olduğu qaynaqlar və meydana gətirdiyi təşkilatlar sayıla bilər. Amma bütün bunların üstündə, bir ölkənin sahib olduğu maliyyə mənbələri; ölkədə infrastruktura investisiya edə bilməsi

və ya iqtisadi artım və inkişafı dəstəkləyici programların həyata keçirilməsi üçün tələb olunur.

İqtisadi fəaliyyətlərdə toplanan vergilər və ya borc yolu ilə təmin edilən fondlar bu qaynaqları meydana gətirir.

Bir çox inkişaf etməkdə olan ölkə üçün daxili mənbələr, edilməsi planlanan investisiyaların tələb etdiyi miqyasda olmaqdan uzaqdır. Bu səbəblə söz mövzusu ölkələr çox vaxt digər ölkələrdən gələn maliyyə qaynaqlara ehtiyac duymaqladırlar. 2005-ci ildə bir çox donor ölkə (AB və G8) inkişaf etməkdə olan ölkələrə verəcəkləri yardımları 2010-ci ilə qədər 50 milyard dollar artırma təəhhüdündə etmişlər. Ancaq bu tarixin əvvəlində yaşanan maliyyə və iqtisadi böhran inkişaf etmiş ölkələrin, kasıb ölkələrin iqtisadiyyatlarının inkişafı və vətəndaşlarının həyatda qalmalarını təmin edə bilmələri üçün ayırdıqları qaynaqları azaltmalarına gətirib çıxarmışdır.

Digər tərəfdən az inkişaf etmiş ölkələrin bu yardımlara əsaslanaraq böyümələrini təşviq etmək yerinə öz qaynaqlarını artırma səylərinə dəstək verməyi öhdələrinə etmələri də böyük əhəmiyyət kəsb edir. Bu səbəblə daxili resursların hərəkətə keçirilməsi gedərək əhəmiyyətini artıran bir cəhət olaraq qarşımıza çıxır.

Yaşanan bu inkişaf nəticəsində vergi siyasətinin inkişaf etməkdə olan ölkələrin öz inkişaflarını təmin etmələri baxımından son dərəcə əhəmiyyət kəsb edən bir mövzu olduğu ortaya çıxır. Vergilər, ölkələrin öz qaynaqlarını istifadə edərək davamlı inkişafa nail olmaq üçün əsas kompleks bir vəzifə daşıyır.

Bu çərçivədə, vergitutma gəlir təmin etməkdən çox daha çoxunu etməli; inkişafı təşviq etmək üçün güclü bir vasitə olaraq təsəvvürə salınmalıdır.³ Vergitutma sistemlərinin şəffaf və ədalətli dizaynının bir nəticəsi olaraq daxili resursların hərəkətliliğinin gücləndirilməsi, yalnız ictimai gəlirlərini artırmaqla qalmır; bunun yanında kapsayıcılığı və ictimai ədaləti artırmaqda və yaxşı idarəetmənin gücləndirməkdədir. Daha bərabər və şəffaf vergi sistemləri və bu sayədə genişlənmiş bir vergi bazası, uzun zamandır bir çox inkişaf etməkdə olan ölkənin də gündəmində olan bir mövzudur.

Çünkü vergitutma cəmiyyətin effektiv işini təmin edən, dövlət ilə vətəndaşları arasındakı bir ictimai müqavilədir. Bu məzmununda, vergitutmanı, dövlət ilə vətəndaşlar arasındakı dialoqu təşviq edərək effektiv və hesab verə bilər bir cəmiyyətin meydana gəlməsində böyük rolu var.

Ədalətli, şəffaf olan bir vergi sisteminin, dövlətin digər ünsürlərinin da şəffaflığı və fəaliyyəti üzərində müsbət bir təsiri olacaq. Digər tərəfdən, sosial və ictimai xidmətlər üçün vətəndaşlarının vergi gəlirlərindən istifadə etmək, dövlətlərin sosial nüfuzunu artıracaq.

Xarici yardımlara olan asılılığın azalması, verginin tərəqqi proseslərinə ən əhəmiyyətli təsirinin; vergi gəlirləri, inkişaf etməkdə olan ölkələrə təməl və davamlı bir vəsait təmin etməkdədir. Sabit və proqnozlaşdırıla bilən bir şəkildə yaradılmış olan bir vergi sistemi, investisiya və ticarəti dəstəkləyən ən əhəmiyyətli ünsürlərdən biridir. Çünki vergi sisteminin dizaynı, milli və beynəlxalq investisiya qərarlarını təsir etmə potensialına malikdir.

Effektiv işləyən, ədalətli, bərabər və şəffaf bir vergi quruluşu şübhəsiz ki, bu xüsusiyyətlərə sahib olmayan ölkələrə nisbətən investor üçün daha cazibədar olacaq, investorlar bu ölkələrdə investisiyasının risklərini və gəlirlərini daha yaxşı hesablaya biləcək və buna görə də faydalı investisiya qərarı ala biləcəkdir.

Bu çərçivədə, inkişaf etməkdə olan ölkələrin inkişaf yolunda önünə çıxan maneələrə toxunmaq, vergi ilə inkişaf prosesi arasındakı əlaqəni başa düşməkdə yol göstərici olacaq. Qloballaşmanın təsiri ilə inkişaf etmiş iqtisadiyyatları da təsir etməkdə olan bu maneə aşağıdakı kimidir;

❖ İnkişaf etməkdə olan ölkələr zəif vergi rəhbərliklərinə sahibdirlər. İnkişaf etməkdə olan ölkələrdə yaxşı işləyən bir vergi idarəsi, daxili resursların hərəkətə keçirilməsində böyük əhəmiyyətə malikdir. Bunun yanında vergi sisteminin dizaynı da vergi idarələrinin bu dizaynı idarə edə bilmə qabiliyyətindən böyük ölçüdə təsirlənməkdədir. Yenə də inkişaf etməkdə olan ölkələrin vergi idarələrində

kafi təhsilə sahib olmayan və aşağı ödənişli işçilər çalışır. Bu idarələr ümumiyyətlə yeni vergi yanaşmalarını mənimsəməyə qapalı və sağlam işləməyən xidmət və icra funksiyalarına malikdir.

❖ Kiçik şirkətləri, professionalları əhatə edən "vergiləndirilməsi çətin" olaraq qəbul edilən sektorlarla razılaşmaq, inkişaf etməkdə olan ölkələrdə önə çıxan digər bir problemdir. Bu vəziyyət xüsusilə rəhbərlik tutumunun və subsidiyalarının zəif olduğu yerlərdə böyük bir çətinlik təşkil etməkdədir. Bu məzmununda qeydiyyatdan kənar, inkişaf etməkdə olan ölkələrdə daha çoxdur. (Orta hesabla olaraq ÜDM-nin dərəcələri 40 % olub, bir çoxunda 60 %-ə qədər çıxmaqdadır və vergi qaçırmanın bir çoxu da bunlar tərəfindən aparılır.) Vergi siyasəti vergi mexanizmi vasitəsilə həyata keçirilir.¹²

Vergi mexanizmi - bu üsul və qaydaları vergi siyasətinin məqsədlərinin təmin olunması, onların köməyi ilə vergi münasibətlərinin məcmusunun formalaşdırılmasına yönəlir.

Vergi siyasəti əsas iki funksiyayı fiskal və tənzimləyici icra edir.

Bu funksiyaların əsas məqsədi ölkənin sosial iqtisadi inkişafını davamlı şəkildə inkişafına nail olmaq, ümumdövlət, korporativ və şəxsi maraqları arasında tarazlığı təmin etməkdir.

Vergi mexanizminin elementlərinə - planlaşdırma, tənzimləmə və nəzarət aiddir.

Vergi planlaşdırılması - iqtisadi cəhətdən əsaslandırılmış vergi gəlirlərinin proqnoz sistemi vasitəsilə faktiki iqtisadi şərtlər əsasında müəyyən etməkdir. Müddətindən asılı olaraq vergi planlaşdırmasını aşağıdakı kimi ayırmaq olar: operativ, cari, uzunmüddətli və strateji. Vergi planlaşdırılması əsas məqsədi - mövcud vergi qanunvericiliyinin əsasında ölkənin sosial-iqtisadi inkişafının kəmiyyət və keyfiyyət göstəricilərini təmin etməkdir.

¹² Azərbaycanın statistik göstəriciləri Bakı-2016

Dövlət səviyyəsində büdcə vergi gəlirlərinin hesablanması və vergi planlaşdırılmasının təhlili yolu ilə vergi gəlirlərini, artma və azalma tendensiylərini həmçinin vergi bazasının və bu əsasda artımı müəyyən edir.

➤ Vergilərin iqtisadi təsirləri aşağıdakı istiqamətlərdə olur. Vergilərin iqtisadi təsirlərinin analizi, daha çox vergi güzəştləri üzərindədir. Vergi endirimlərindən gözlənilən nəticə, iqtisadi vahidlərin qərarlarına təsir edərək, xüsusilə ümumi istehsal və vergi gəlirlərində artımı təmin etməkdir.

Vergilərin qənaətlər üzərindəki təsirləri dövlət sektorunun, xüsusilə makroiqtisadi qeyri-sabitlik dövrlərində, iqtisadiyyatdakı nisbi əhəmiyyətinin artması,

sektorun resurs tələbini artırır. Bu vəziyyət ödənilən vergilərdə də artıma gətirib-çıxarmaqda və bu istiqaməti ilə qənaət təchizatı üzərində mənfi təsirlərə səbəb olur. Artan vergi yükü fərdlərin iqtisadi seçimlərini mənfi istiqamətdə təsir edir.

➤ Vergilərin investisiyalar üzərindəki təsirləri vergilərlə, investisiyalardan əldə edilən gəlirlərin bir hissəsinin cəmiyyətə transfer edilməsi investisiyalar üzərində mənfi təsirlər meydana gətirir. Investisiyaların da birbaşa iqtisadi böyümə ilə olan əlaqəsi, xüsusilə böyümə siyasətində vergi indirimlərinə diqqətləri çəkir. Çünki, vergi güzəştləri hər şeydən əvvəl vergi olaraq ödənməsi lazım olan resursların, sərmayələri bəsləyən investorlara çevrilməsini təmin etməkdir. İnvestisiya artımına bağlı iqtisadi böyümə müddətində vergi güzəştlərinin təsirli ola biləcəyi deyilə bilər.

Gəlir və mənfəət üzərindən alınan vergilərdəki artım, investisiya ayrılacaq olan resurs miqdarının aşağı düşməsinə səbəb olur. Dövlətin bilavasitə vergi vasitəsilə əldə etdiyi gəlirin hamısının da istehsal gücünü artırmağa istiqamətli xərclər üçün istifadə edilməməsi, xüsusi sektor sərmayələrinin müəyyən ölçüdə

kənarda qalmasına şərait yaradır. Bu vəziyyət struktur problemləri ilə mübarizə etmək vəziyyətində qalan xüsusilə inkişaf etməkdə olan ölkələrdə daha diqqətə cəlb edən şəkildə təsirlərini göstərir.

➤ Vergilərin maliyyə bazarları üzərindəki təsirləri- effektiv işləyən maliyyə bazarlarında, başda böyümə sürətinin artırılmasına paralel olaraq məşğulluğun artımları olmaq üzrə təməl makroiqtisadi hədəflərə çatma bilmək istiqamətində təsirlər gözlənilir. Bu çərçivədə maliyyə sektoru üzərində vergi yükünün artması, bir tərəfdən qənaətlərin vergiləndirilməsi olaraq qiymətləndirilir. Bu vəziyyət, maliyyə sektorlarından sərmayə qaçışlarına səbəb ola bilməklə, maliyyə bazarlarında iştirak etməsi lazım olan qənaətləri qızıl, valyuta və daşınmaz əmlak kimi passiv sahələrə cəlb edir. Beləliklə, maliyyə bazarlarının sərmayə tutumu böyüklüyü və funksionallığı azalmaqla, iqtisadi inkişaf və böyümənin maliyyə rolu zəifləyir. Valyuta və kapital bazarında sərmayə təchizatının daralmasıyla özünü göstərən bu müddət, faiz nisbətlərini də yüksəldərək investisiyalar üzərində təzyiq qurmaqla, bu səbəbdən, böyümə dinamiklərinə mənfi təsir etməkdə və cəmiyyətin xərclərini də yüksəldir. Borclanmaya səbəb olur.

➤ Vergilərin iqtisadi böyümə və inkişaf üzərindəki təsirləri- ictimai ehtiyacların aradan qaldırılmasına istiqamətli dövlət xidmətlərinin dövlət tərəfindən qarşılanması vergilərin yığılması zəruri edir. Ölkələrin siyasi strukturları və inkişaf dərəcələrinə görə xüsusilə gəlir üzərindən alınan bilavasitə vergilər; vergi güzəştləri, vergi təşviq mexanizmləri və vergi nəzarət mexanizmləri vasitəsilə iqtisadi böyümə üzərində müsbət təsirlərə malikdir. Xərclər üzərindən alınan dolaylı vergilər isə; istehlakın azaldılması, qənaətlərin təşviqi və daxili sənayenin inkişafına qatqı təmin etməsi cəhətdən önəmlidir. İqtisadi- sosial və inkişafın təmin edilməsi bütün ölkələrdə əhəmiyyətli olmaqla birlikdə; xüsusilə inkişaf etməkdə olan ölkələrdə ön plana çıxan əsas iqtisadi məqsədlərdən biri olmuşdur. Lakin inkişaf etmiş ölkələr müəyyən bir böyümə sürətini mühafizə etmək kimi daha asan bir şey içində olarkən;

inkişaf etməkdə olan ölkələr müəyyən bir artım səviyyəsinə çatma və bununla birlikdə iqtisadi inkişaf səyinə girmişlərdir. Ekonomik böyüməyi reallaşdırmaq iqtisad siyasəti ilə birlikdə eyni zamanda maliyyə siyasətinin də əsas məqsədlərindən biridir. İqtisadi böyümə və inkişaf maliyyə siyasətinin uzun dövrü məqsədidir.

Böyümə, "İqtisadi quruluşda xüsusiyyət və hal etibarilə dəyişmə və inkişaf" mənasına gəlir. Bu çərçivədə bir ölkənin iqtisadi inkişaf səviyyəsi, söz mövzusu ölkədə adam başına düşən milli gəlir ilə qiymətləndirilir. Böyümə sürəti, adam başına düşən milli gəlirdə hər il meydana gələn nisbi artımı ifadə edir. İqtisadi böyümə nəzəriyyələri daha çox sərmayə toplanması, texniki inkişaf və əhali artımı mövzularında sıxlaşır.

2.2.Vergilərin büdcələrarası tənzimləmə mexanizminə və yerli büdcələrin maliyyələşdirilməsinə təsirinin təhlili

Büdcə gəlirlərinin sosial-iqtisadi mahiyyətinin öyrənilməsi və formalaşma mənbələrinin təqdiqi ən mühüm iqtisadi məsələdir. Büdcə gəlirləri dövlət gəlirlərinin strukturunda aktiv vəzifə alır. Lakin büdcə gəlirləri dövlət gəlirlərindən fərqli olaraq dar mənə daşıyır.

Büdcə gəlirləri - Azərbaycan Respublikasının, Naxçıvan Muxtar Respublika və yerli özünü idarə etmə orqanlarının qanunvericilik aktları ilə müəyyən olunan qaydada dövlət büdcəsinə, Naxçıvan Muxtar Respublika büdcəsinə və yerli büdcələr daxil olan vergilər, iyanələr, transfert ödəmələri, digər ödənişlərin və gəlirlər aiddir.

Cədvəl 2.1**Dövlət büdcəsinin gəlir və xərcləri (milyon manat)**

	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Gəlirlər-cəmi	15700,7	17281,5	19496,3	18400,6	17498	17499,1
<i>o cümlədən:</i>						
Fiziki şəxslərin gəlir vergisi	715,7	813	859,7	980,3	982,5	1145,7
Hüquqi şəxslərin mənfəət (gəlir) vergisi	2134	2252	2374,8	2302,7	2211,1	1983,2
Torpaq vergisi	35,3	30,6	33,1	35,4	48,7	50,3
Əmlak vergisi	103,9	105,1	125,1	141,3	148,2	174,7
Əlavə dəyər vergisi	2222,7	2366,9	2710	3119,6	3454,7	3623,5
Aksiz vergisi	480,2	531,5	593,3	797,3	647,8	625,1
Mədən vergisi	129,8	125,8	121,5	116,2	116,1	110,3
Xarici iqtisadi fəaliyyətlə bağlı vergilər	433,1	592,5	675,2	684,7	934,5	862,3
Digər vergilər	140,6	157,6	161,5	192,7	247,7	457
Sair daxilolmalar	9305,4	10306,5	11842,1	10030,4	8706,7	8467

Mənbə: taxes.gov.az

Cədvəl 2.1. məlumatlarına əsasən məlum olur ki, son altı il ərzində büdcə gəlirlərinin 50%-ni məhz vergi daxil olmaları təşkil edir. Bu isə öz növbəsində ümumi vergi yükünün və büdcə gəlirlərinin ümumi həcmində vergilərinin xüsusi çəkisinin olduğunu ölkə iqtisadiyyatına hansı dərəcədə təsiri olduğunu aydın bir şəkildə açıqlayır.

Daha bir statistik cədvəl əsasında vergi gəlirlərinin ümumi büdcə gəlirlərində olan ümumi faizini müəyyən edək.

Cədvəl 2.2.

2000-2016 -cı illərdə ölkəmizdə büdcə gəlirlərinin ümumi səviyyəsində vergi gəlirlərinin payı,(min manatla)

illər	Büdcə gəlirləri	Ümumi vergi gəlirləri	Vergi daxilolmalarının payı faizlə (%)
2000	3573221,8	2910532,7	81
2001	3924032,7	3585994,8	91
2002	4551174,3	4192014,7	92
2003	6 104 469,10	4980647,6	82
2004	7547336,9	6179723,1	82
2005	10276070,9	10126226,8	87
2006	3 868 773,00	3080404,5	80
2007	6 006 601,90	5128479,22	85
2008	10762672,02	6571807,524	61
2009	10325935,13	4988631,181	48
2010	11403031,64	5397316,63	47
2011	15700702,18	6300584,298	40
2012	17281521,57	6613093,303	38

2013	19496329,92	7277282,048	37
2014	18400565,23	8051040,703	44
2015	17497964,7	8244191,81	47
2016	14 566 000,00	7452350	51

Mənbə: Azərbaycan Respublikasının Maliyyə nazirliyinin rəsmi saytının məlumatlarına əsasən müəllif tərəfindən hazırlanmışdır. (www.maliyye.gov.az)¹³

Vergi daxilolmalarının büdcə gəlirləri içərisində olan böyük payı göstərir ki, ölkənin iqtisadi agentlərinə sōykənən vergi yükü 2000-ci ildən 2016-cı ilədək ölkəmizdə büdcə gəlirlərinin ümumi səviyyəsində xüsusi payı vardır.

Cədvəl 2.2.- dən gördüyümüz kimi vergi gəlirləri büdcə gəlirlərinin əsasını təşkil edir.

Yerli (bələdiyyə) büdcələrinin gəlirlərinin formalaşması mənbələrinin izahatını verək.

1. Transfer ödənişləri

Transfer ödənişləri, ictimai seqmentindən xüsusi seqmentə qarşılıqsız ödəmə xüsusiyyətində bir qaynaq köçürülməsidir. Transfer ödənişləri xüsusi seqmentin satınalma gücünü artırır. Yəni əvvəlcə kəslərin istifadə edilə bilər gəlirlərini artırır. Mövcud gəlirlərin artması da təbii olaraq tələbi artıracaq. Transfer ödənişlərinin edildiyi adam ya da qrupların yönəldiyi mallara olan tələb artacaq və iqtisadiyyatdakı qaynaqlar transfer ödəməsi səbəbiylə tələbi artan malın istehsalına doğru sürüşəcək.

Ümumiyyətlə müəyyən mal və xidmətlərin istehsalını artırmaq üçün istehsalçılara edilən subvensiyaları da iqtisadiyyatdakı qaynaq bölgüsü üzərində təsirli olurlar. Subvensiyalar ilə qaynaqların müəyyən sahələrə sürüşməsi təmin edilə bilər. Çünki subvensiyaların tətbiq olunduğu sahədəki mal və xidmətlərin istehsalı, nəticəsində xərclər düşəcəyi üçün daha sərfəli hala gələcəkdir. İqtisadiyyatdakı

¹³www.maliyye.gov.az

qaynaqlar subvensiya tətbiq olunaraq cazibədar hala gətirilən sahəyə doğru sürüşəcək.

Bənzər şəkildə xüsusilə kənd təsərrüfatı məhsulları üçün tətbiq olunan dəstəkləmə alışı da, bu tətbiqin yönəldiyi məhsulun istehsalı üçün resursların hərəkətə keçməsinə təmin edir.

Cəmiyyət xidmətləri də bir ölçüdə iqtisadiyyatdakı maliyyə bölgüsünə təsir edə bilər.

İqtisadiyyatda bir fəaliyyətin yerinə gətirilə üçün lazımlı olan şərtlərdən bəzilərinin ictimai xidməti çərçivəsində qiymətləndirilərək, dövlət tərəfindən yerinə yetirilmiş olması hər zaman sahibkarlar üçün əhəmiyyət daşıyır, xüsusilə infrastruktur xidmətləri bu mövzuda təsirlərini göstərirlər.

Fəaliyyətin reallaşa üçün lazımlı olan şərtlərin dövlət tərəfindən təmin edilməsi, gəlirlilik nisbətini də dəyişdirəcəyindən sərmayə qərarlarını əhəmiyyətli dərəcədə təsir edə bilmir və qaynaqların bu xidmətin təmin edildiyi sahələrə sürüşməsinə gətirib çıxarır.

Ümumi gəlir tarazlıq səviyyəsinin ümumi təklif və ümumi tələb tarazlığında təyin olunduğunu ifadə etmişdik. O halda ümumi gəliri (Y), ümumi tələbi meydana gətirən üç ünsürdən xüsusi istehlakı (C), xüsusi investisiya (I) və dövlət xərclərinin (G) ilə göstərsək;

$$Y = C + I + G$$

bərabərliyi gəlirin tarazlıq səviyyəsini verəcəkdir.

Cədvəl 2.3.

2016-cı il üzrə bələdiyyə büdcələrinin gəlirləri, (min manatla)

Göstəricilərin adları	Hesabat rübü ərzində daxil olmuşdur	İlin əvvəlindən		
		Daxil olmuşdur	Əvvəlki ilin eyni dövrünə nisbətən faizlə	Büdcə gəlirlərinin yekununda xüsusi çəkisi
Yerli büdcənin gəlirləri – cəmi	8294,1	30803,9	62,8	100
o cümlədən:				
Vergilərdən daxilolmalar	4223,5	11580,7	96,3	37,6
o cümlədən:				
- fiziki şəxslərdən torpaq vergisi	2126,1	5281,3	76,8	17,1
- fiziki şəxslərdən əmlak vergisi	2027,2	5928,3	130,7	19,2
- yerli əhəmiyyətli tikinti materialları üzrə				
mədən vergisi	69,9	370,8	60,2	1,2
bələdiyyə mülkiyyətində olan müəssisə və təşkilatlardan mənfəət vergis	0,3	0,3	75	0
Vergi olmayan gəlirlər	3727	17894,1	50	58,1
o cümlədən:				
bələdiyyə mülkiyyətinə daxil olan əmlakın istifadəsindən gələn gəlirlər	1,7	1,7	12	0
küçə (divar) reklamının erləşdirilməsi və yayımı üçün ödənişlər	63,8	286 ,4	112,5	0,9
bələdiyyələr tərəfindən xüsusi ayrılmış torpaq sahəsində stasionar və ya səyyar ticarət, ictimai iaşə və	27,1	88,5	144,4	0,3

digər xidmətlərə görə ödənişlər				
turizm xidmətlərinə görə ödənişlər	187,5	639,5	125,7	2,1
avtomobillərin dayanacaqları üçün ödənişlər	51,9	173,5	116,1	0,6
bələdiyyə əmlakının və torpağın özəlləşdirilməsindən və icarəyə verilməsindən gəlirlər	2849,8	10300,6	41,3	33,4
o cümlədən:				
bələdiyyə əmlakının və torpağın özəlləşdirilməsindən	1495	6701,5	32,7	21,8
bələdiyyə əmlakının və torpağın icarəyə verilməsindən	1354,8	3599	80,7	11,7
fiziki və hüquqi şəxslərin maliyyə yardımları	70,8	1224,7	26,6	4
o cümlədən:				
- fiziki şəxslərin maliyyə yardımları	59,7	1093,6	25	3,6
- hüquqi şəxslərin maliyyə yardımları	11,1	131	57,9	0,4
beynəlxalq təşkilatların və fondların maliyyə yardımları və qrantları	1,4	1,4	1,3	0
Azərbaycan Respublikasının dövlət büdcəsindən verilən dotasiya və subvensiyalar	473,1	5177,8	99,3	16,8
Digər gəlirlər	343,6	1329,1	104,8	4,3

Mənbə: Azərbaycan Respublikasının Maliyyə nazirliyinin rəsmi saytının məlumatlarına əsasən müəllif tərəfindən hazırlanmışdır. (www.maliyye.gov.az)

Cədvəl 2.3.–nın göstəricilərinin araşdırdığımız zaman məlum olur ki, yerli büdcələrin əsas gəlir mənbələri vergilər və dövlət büdcəsindən edilmiş xüsusi yardımlar təşkil edir.

2.3. Büdcələrarası gəlirlərinin vergilər vasitəsilə tənzimlənməsinin beynəlxalq təcrübəsi

Cəmiyyət ehtiyaclarının qarşılınması məqsədiylə dövlət tərəfindən reallaşdırılacaq dövlət xidmətləri, nizamlı maliyyə mənbələrinin olmasını tələb edirhaqqında danışılan mənbələrinin əhəmiyyətli qisimi vergilərlə təmin edilir, fərqli bir ifadəylə vergilər dövlətin əhəmiyyətli bir maliyyə vasitəsidir.

Cəmiyyət rəhbərliyində demək olar ki bütün dünya ölkələrini əhatə edən bir islahat müddəti yaşanır. Bu islahatların, dövlət xərclərinin və cəmiyyətdə israfın tədricən artması, eyni istiqamətdə artan vergi dərəcələrinin cəmiyyətlərə narahatlıq verməsi və dövlətə olan güvənin azalması kimi səbəbləri vardır. İslahat müddəti nəticəsində çatılmaq istənilən məqsəd, vətəndaş mərkəzli, büdcələrarası beynəlxalq tənzimləmə islahatları ilə söykənən çalışan, şəffaflığı və hesab verəbilirliyi ön planda tutan, təsirli, səmərəli və tutumlu bir ictimai rəhbərliyi anlayışı meydana gətirməkdir. Bütün bunların təməlinə yatan ünsürlərdən biri də büdcələrarası beynəlxalq tənzimləmə islahatları anlayışıdır və əks olunmalarını büdcələrarası beynəlxalq tənzimləmə islahatları rəhbərliyi və büdcələrarası beynəlxalq tənzimləmə islahatları əsaslı büdcə sistemində tapmaqdır.

büdcələrarası beynəlxalq tənzimləmə islahatları rəhbərliyi, büdcələrarası beynəlxalq tənzimləmə islahatları əsaslı büdcə sistemindən daha ətraflı olmasına baxmayaraq, büdcələrarası beynəlxalq tənzimləmə islahatları rəhbərliyi ilə büdcələrarası beynəlxalq tənzimləmə islahatları əsaslı büdcə anlayışları mövcud anlayışda büdcələrarası beynəlxalq tənzimləmə islahatları ölçülməsinə ön planda tutduqları üçün bir-birinə yaxınlaşmışdır. Bunun səbəbi ikisinin də ictimai rəhbərliyində büdcələrarası beynəlxalq tənzimləmə islahatlarının ölçülməsi və qiymətləndirməsini təmin edəcək ünsürlərə ehtiyac göstərməsidir.

İTƏT ölkələrinin çoxu, liderliyini Yeni Zelandiya və Avstraliyanın etdiyi bu islahat prosesində, büdcələrarası beynəlxalq tənzimləmə islahatları rəhbərliyi və büdcələrarası beynəlxalq tənzimləmə islahatları əsaslı büdcə sistemə keçmişdir.

Keçid dövründə büdcələrarası beynəlxalq tənzimləmə islahatları rəhbərliyi və büdcələrarası beynəlxalq tənzimləmə islahatları əsaslı büdcə sisteminin tələb ünsürləri öz sistemlərinə dəyişik ictimai rəhbərliyi vasitələri və dəyişik üsullar mənimsəyərək götürmüşlər. büdcələrarası beynəlxalq tənzimləmə islahatları əsaslı büdcə sistemi geniş mənada ələ alındığında tətbiqlərdə ön plana çıxan vasitələr, orta müddətli xərcləmə çərçivələri, strateji planlar, büdcələrarası beynəlxalq tənzimləmə islahatları planları, büdcələrarası beynəlxalq tənzimləmə islahatları müqavilələri büdcələrarası beynəlxalq tənzimləmə islahatları hesabatları, büdcələrarası beynəlxalq tənzimləmə islahatları göstəriciləri, büdcələrarası beynəlxalq tənzimləmə islahatları qiymətləndirmələri və büdcələrarası beynəlxalq tənzimləmə islahatları təftişində öz nəticəsi verir. Ayrıca tətbiqdə mənimsənən iki ayrı üsul ön plana çıxır.

Bu üsullardan birincisi, büdcələrarası beynəlxalq tənzimləmə islahatları əsaslı bütçələmənin ən əhəmiyyətli ünsürü olan hədəf qaynaq əlaqəsinin əsas büdcə dokümanlarının quruluşu dəyişdirilərək təmin edilməsidir. İkinci üsul isə, təməl büdcə səviyyələrinin yanında hədəflərin təyin olunduğu ikinci bir sənədin bu məqsədlə istifadə edilməsidir.

İngiltərədə departmanların hədəfləri və göstəriciləri büdcələrarası beynəlxalq tənzimləmə islahatları müqavilələrinin təyin olunmaqda və hədəf qaynaq əlaqəsi büdcələrarası beynəlxalq tənzimləmə islahatları müqavilələri yolu ilə reallaşır.

Vergi, dövlətin funksiyalarını həyata keçirmək baxımından əhəmiyyətli bir maliyyələşdirmə vasitəsi olmaqla yanaşı, büdcələr arasında yenidən maliyyələşdirməni yaradan əsas alətdir, həmçinin gəlirin ilkin və təkrar bölüşdürülməsinin təşkili və iqtisadi sabitliyin təmin edilməsi kimi sosial-iqtisadi məqsədlərin həyata keçirilməsində də əhəmiyyətli bir vasitə olaraq qarşımıza çıxır. İstər dövlət büdcəsinin maliyyə ehtiyacının təmin edilməsi, istərsə də ictimai və iqtisadi məqsədlərin reallaşdırılması baxımından vergi toplamaq iqtidarında olan dövlət, maliyyə suverenliyinin təmin edilməsi üçün vergitutma səlahiyyətini istifadə edir.

Amerika Birləşmiş Ştatları on ildən çox bir müddətdir büdcələrarası beynəlxalq tənzimləmə islahatları əsaslı büdcə sistemini tətbiq edir. Cəmiyyət təşkilatları strateji planlar ilə orta və uzunmüddətli məqsəd və hədəflərini ortaya qoymaqda, bu məqsəd və hədəflər ilə büdcə əlaqəsini büdcələrarası beynəlxalq tənzimləmə islahatları planları ilə qurmaqdadır. Ayrıca ictimai kurumlarınca orta müddətli hədəflərin təyin olunduğu strateji planlar və büdcələrarası beynəlxalq tənzimləmə islahatları nəticələrinin yer aldığı büdcələrarası beynəlxalq tənzimləmə islahatları hesabatları istehsal olunur. ABŞ büdcələrarası beynəlxalq tənzimləmə islahatları əsaslı büdcə sisteminə keçid sonrakı zaman ərzində gəlinən nöqtə, büdcələrarası beynəlxalq tənzimləmənin ölçülməsi və qiymətləndirməsinin sağlam bir şəkildə edilməsi üçün lazımlı qaydaların edilməməsi və büdcələrarası beynəlxalq tənzimləmə islahatları mədəniyyətinin təşkil edilməməsi səbəbiylə istənilən səviyyədə deyil. büdcələrarası beynəlxalq tənzimləmə islahatları əsaslı büdcə sistemindən gözlənilən qatqılar təmin edilə bilməmiş, strateji planlar və büdcələrarası beynəlxalq tənzimləmə islahatları proqramları lazım olduğu kimi istifadə edilməmişdir. Ancaq, maliyyə rəhbərlikdə büdcələrarası beynəlxalq tənzimləmə islahatları əsaslı büdcə sisteminə qətiyyətlə davam edilmir.

Vergi, dövlətin suverenliyi altında vətəndaş olaraq yaşamanın nəticəsində, şəxslərin gəlirləri, sərvətləri və xərcləri üzərindən ictimai gücü istifadə alınan, bu səbəbdən dərhal hər kəsin bir yaxşı baxmadığı bir faktdır. bu nöqtədə dövləti idarə edənlər düşən vəzifə, bu mənfi baxışı minimum səviyyəyə endirmək, kəslərin vergiyə könüllü uyğunlaşmasını maksimum səviyyəyə çıxarmaqdır.

Tədqiqat işinin araşdırılmasındanda müəyyən olunduğu kimi büdcələrarası münasibətlər dövlət və onun ayrı-ayrı yerli büdcələrinin arasındakı iqtisadi tənzimləmələrə dayanan, effektiv vergi sistemini formalaşdıraraq bir büdcə siyasətini formalaşdırmaq olmuşdur.

Büdcələrarası münasibətlərin vergilər vasitəsilə tənzimlənməsinin beynəlxalq təcrübəsini müəyyən etmək üçün özündə dünyanın ən qabaqcıl ölkələrinin vergi gəlirlərinin ümumi dövlət gəlirlərində olan payını əks etdirən aşağıdakı statistik məlumat cədvəlimizə nəzər salaq.

Cədvəl 2.4.

İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf Təşkilatının vergi gəlirlərinin illər üzrə müqayisəli cədvəli (ölkələrin gəlirlərinin vergi hesabına formalaşan faiz hissəsi)

İllər	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Ölkələrin adı						
Avstraliya	25,6	26,3	27,4	27,6	27,8	..
Avstriya	40,8	41	41,7	42,5	42,8	43,5
Belçika	42,6	43,1	44,2	45	45	44,8
Kanada	30,6	30,5	31	31	31,2	31,9
Çili	19,7	21,2	21,5	20	19,8	20,7
Çexiya Respublikası	32,5	33,3	33,7	34,1	33,1	33,5
Danimarka	45,1	45,1	45,8	46,8	49,6	46,6
Estoniya	33,2	31,5	31,5	31,5	32,4	33,6
Finlandiya	40,8	42	42,7	43,6	43,8	44
Fransa	42	43,2	44,3	45,2	45,5	45,5
Almaniya	35	35,7	36,3	36,4	36,6	36,9
Yunanıstan	32,2	33,7	35,5	35,6	35,8	36,8
Macarıstan	37,5	36,5	38,6	38,2	38,2	39,4

İslandiya	33,4	34,5	35,3	36	38,9	37,1
İrlandiya	27,1	27,1	27,5	28,2	28,7	23,6
İsrail	30,5	30,8	29,7	30,7	31,2	31,4
İtaliya	41,9	41,9	43,9	44	43,7	43,3
Yaponiya	27,6	28,6	29,4	30,3	32	..
Korea	23,4	24,2	24,8	24,3	24,6	25,3
Latviya	28,1	27,8	28,5	28,5	28,9	29
Lüksemburq	38	37,9	38,8	38,1	38,4	37
Meksika	14,1	14	13,9	14,6	15,2	17,4
Hollandiya	36,1	35,9	36	36,5	37,5	37,8
Yeni Zelandiya	30,3	30,4	32	31,3	32,5	32,8
Norveç	41,9	42,1	41,5	39,9	38,7	38,1
Polşa	31,1	31,6	31,9	31,9	32,1	..
Portuqaliya	30,4	32,3	31,8	34,1	34,2	34,5
slovak Republic	28,1	28,6	28,4	30,3	31,2	32,3
Sloveniya	36,9	36,5	36,9	36,8	36,5	36,6
İspaniya	31,5	31,4	32,4	33,3	33,8	33,8
İsveç	43,2	42,5	42,6	42,9	42,8	43,3
İsveçrə	26,5	27	26,8	26,9	27	27,9
Türkiyə	26,2	27,8	27,6	29,3	28,8	30
Birləşmiş Krallıq	32,5	33,4	32,7	32,5	32,1	32,5
ABŞ	23,5	23,9	24,1	25,7	25,9	26,4
Orta	32,6	33	33,4	33,8	34,2	34,3

Mənbə: (<https://stats.oecd.org/Index.aspx?DataSetCode=REV>) saytının xüsusi analiz edilmiş məlumatlar vasitəsilə statistik işləmlər aparılaraq müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.²¹

Beləliklə cədvəl məlumatlarına əsasən İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf Təşkilatının vergi gəlirlərinin uzunmüddətli iqtisadi tsikldə artdığı müşahidə olunur. Burdan isə belə bir nəticəyə gəlinir ki, vergi yükü ölkənin əsas tənzimləyici iqtisadi faktorudur ki, büdcə gəlirlərinin əsas hissəsini təşkil edir.

İndi isə müxtəlif ölkələrin vergi sisteminə nəzər salaraq, vergi gəlirlərinin büdcənin gəlirlərində olan yerini müəyyənləşdirək.

İƏİT ölkələrinin böyük əksəriyyəti hələ büdcələrarası beynəlxalq tənzimləmə islahatları əsaslı büdcə sisteminə keçid mərhələsini tamamlamamışdır. Türkiyə üçün isə büdcələrarası beynəlxalq tənzimləmə islahatları əsaslı büdcə sisteminə keçid prosesi yeni başlayır. Bu mövzuda yox deyiləcək qədər az sayda Azərbaycan dilində mənbə var. Bunun yanında iş ilə büdcələrarası beynəlxalq tənzimləmə islahatları əsaslı büdcə sisteminin ünsürləri İƏİT ölkələrindəki tətbiqlərin ortaq ünsürlərini əks etdirəcək şəkildə verilməyə çalışılmışdır. büdcələrarası beynəlxalq tənzimləmə islahatları əsaslı büdcə deyil, daha çox büdcələrarası beynəlxalq tənzimləmə islahatları rəhbərliyi ilə əlaqədar xarici ölkə ədəbiyyatlarında öz yerini tapmışdır. Bütün bu sərhədlərin istiqamətində işdə ələ alınan ölkə nümunələrindəki tətbiqlər ümumi xəttləri ilə ortaya qoyulmağa çalışılmışdır.

büdcələrarası beynəlxalq tənzimləmə islahatları əsaslı büdcə sisteminin dünyada çox fərqli tətbiqləri var. Bu görə tək bir tərif olmamaqla birlikdə, təməlini meydana gətirən ünsürlər etibarilə büdcələrarası beynəlxalq tənzimləmə islahatları əsaslı büdcə sistemi, dövlətin siyasət prioritetləri, məqsədləri və hədəflərinin açıq və ölçülə bir şəkildə ifadə edilərək qaynaq təsislərinin bu hədəflər çərçivəsində edildiyi, dövlət fəaliyyətlərinin bu məqsədlər və hədəflər istiqamətində davam etdirildiyi, davam etdirilən fəaliyyətlər üçün büdcələrarası beynəlxalq tənzimləmə islahatları göstəriciləri təyin olunaraq, xərclər ilə əldə edilən çıxdı və nəticələrin hədəflənən

şəkildə reallaşmış reallaşmadığının qiymətləndirildiyi və bu sayədə büdcələrarası beynəlxalq tənzimləmə islahatlarının ölçülərək Dövlət fəaliyyətlərinin büdcələrarası beynəlxalq tənzimləmə islahatlarının ortaya qoyulmasını və qiymətləndirilməsini təmin edən bir büdcə sistemi olaraq təyin oluna bilər.

büdcələrarası beynəlxalq tənzimləmə islahatları əsaslı büdcə sistemi ilə program büdcə sistemləri bəzən bir-birlərinin yerinə istifadə edilməkdədir. Bu vəziyyət büdcələrarası beynəlxalq tənzimləmə islahatları əsaslı büdcə sistemini mənimsəyən ölkələrin əksəriyyətinin program quruluşunu bozmamış olmasından ilə bağlıdır. Çoxu ölkədə çıxdı və nəticələrə dair bir quruluşun yanında proqramlar varlığını qorumaqdadır. büdcələrarası beynəlxalq tənzimləmə islahatları əsaslı büdcə sistemi dünyada ilk dəfə 1950-ci illərdə Amerika Birləşmiş Dövlətlərinə edilən islahatlarla birlikdə gündəmə gəlmişdir. 1950li illərdə tətbiq olunmağa çalışılan bu yanaşma büdcə üçün büdcələrarası beynəlxalq tənzimləmə islahatları məlumatları çıxarılmasını və ABŞ Federal büdcə prosesinin girdi mərkəzli olmasından çox, girdim çıxarılan çıktılara da odaklanmasını tələb ortaya qoymuşdur. büdcələrarası beynəlxalq tənzimləmə islahatları əsaslı büdcə, 1949-cı ildə ABŞ icra orqanının bir hissəsi olan Hoover Komissiyası tərəfindən geniş diametrli bir şəkildə tətbiq olunması istiqamətində dəstək verilincə daha çox əhəmiyyət qazanmağa başlamışdır. 1950 Büdcə və Mühəsibat qaydası Qanunu, təşkilat rəhbərlərinin büdcə bürosu ilə koordinasiya halında büdcə təkliflərini büdcələrarası beynəlxalq tənzimləmə islahatları məlumatları və proqram xərc məlumatları ilə dəstəkləmələrini tələb edirdi. 1950-51 maliyyə illəri ABŞ büdcəsi, dəyişən bu perspektivin ilk təsirlərini daşıyır.

Amerika Birləşmiş Ştatlarında büdcələrarası beynəlxalq tənzimləmə islahatları əsaslı büdcə sisteminə keçid istiqamətində işlər edilməsinə baxmayaraq, bunlar əvvəllər büdcə sistemində fundamental bir dəyişiklik olaraq algılanmamışdır. Onsuz da bu mövzuda edilən işlərdə müvəffəqiyyətli olmamışdır. Dövlət fəaliyyətlərinin xərci haqqında kafi məlumatları təmin edə bilməyən qeyri-kafi mühəsibat sistemləri, qərar alıcıların çıxarılan məlumatları istifadə etmə mövzusunda

istəksiz davranmaları və büdcələrarası beynəlxalq tənzimləmə islahatları ölçütləri meydana gətirmənin çətinlikləri kimi səbəblərdən görə sistem zamanı boşuna istehlak edən bir sistem olaraq görülmüşdür.

Daha sonra bu sistem inkişaf etdirilməmiş və proqram büdcə sisteminə bir dönüş yaşanmışdır.

Məsələn iqtisadi cəhətdən inkişaf etmiş və adam başına düşən ümumi milli gəlirə görə dünya ölkələri arasında önəmli yer tutan Almaniya Federativ Dövləti üzrə iqtisadi büdcə- vergi müşahidəmizi aparaq.

Beləliklə Almaniya üzrə təhlil etdiyimiz vergi gəlirlərinin büdcə gəlirlərinin formalaşmasında xüsusi yeri vardır ki, buda öz növbəsində büdcələr arası münasibətlərin tənzimlənməsində öz təsirini açıq-aydın göstərir.

Müasir büdcə nəzəriyyələri arasında qeydə alınmış və Hollandiya, İngiltərə, Norveç, Danimarka, İsveç və Fransada müxtəlif tətbiqləri görülmən bir digər büdcə texnikası, "Milli –İqtisadi Büdcə "dir. Bu büdcələrin məqsədləri, gələcəkdə tətbiq olunması planlaşdırılan iqtisadiyyat siyasətinin uyğunluğunu sınamaq və bu siyasətin uygulamadaki müvəffəqiyyət şansları ilə qarşılaşa biləcəyi maneələrin qarşısını bir neçə model texnikanın köməyi ortaya qoymaqdır. Bu yönü ilə milli – iqtisadi büdcələr siyasət seçimini kolaylaşdırmaktadırlar. Ancaq istifadə modellərin daşdığı zəifliklər səbəbiylə, bu büdcələrin hər zaman ən yaxşı siyasəti tapmaları mümkün olmur.

III FƏSİL. BÜDCƏLƏRARASI TƏNZİMLƏMƏ MEXANİZMİNƏ VERGİLƏRİN TƏSİRİNİN ARTIRILMASI İSTİQAMƏTLƏRİ

3.1. Qloballaşma şəraitində büdcələrarası münasibətlərin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri

Müasir iqtisadi şəraitdə büdcə mexanizmlərinin arasındakı büdcə münasibətlərini tənzimləmək üçün dövlət büdcəsinə edilən sosial transfertlərin, həmçinin dövlət büdcəsindən ayrılmış vəsait hesabına yerli büdcələrin maliyyələşdirilməsi münasibətlərinin tənzimlənməsi mexanizminin formalaşdırılması məsələləri dayanır.

Klassik büdcə nəzəriyyəsinə görə, dövlət xərclərinin və ictimai gəlirlərinin göstərildiyi dövlət büdcəsi daim bərabər olmalıdır. Klassiklər büdcə denklığını xərclər ilə gəlirlərin bərabər olmasını başa düşürlər. Məsələn klassiklər görə gəlirləri xərcləmələrində çox olan bir büdcə də bərabər deyil və büdcə bu şəkildə çox da verməməlidir. Çünki büdcə çoxu demək, dövlətin daha çox vergi alması deməkdir. Daha çox vergi demək, fərdlərin əlində daha məhsuldar olaraq istifadə edilə biləcək olan qaynaqların, səmərəsiz olaraq istifadə edilmək üzrə, zorla dövlət tərəfindən alınmasından başqa bir şey deyil.

Büdcənin bilinən ən məşhur izahında büdcə bir dövlətin gəlir və xərclərinin proqnozlarını göstərən, gəlirlərin toplanmasına və xərclərin edilməsinə icazə verən bir qanun olaraq təyin olunmaqdadır. Tərifdən büdcə qanunu ilə əlaqədar çıxarılan bəzi iqtisadi xüsusiyyətli nəticələr mövcuddur, bunlar;

- büdcə qanunu 1 ili əhatə edən müvəqqəti bir qanundur.
- icra orqanına (hökumətə) səlahiyyət verən bir səlahiyyət qanunudur.
- digər qanunların əksinə təxminləri daxildir.

Büdcə ilə dövlət gələcək bir il içərisində izləyəcəyi siyasəti haqqında parlamentə məlumat verir və məclisin təsdiqini alır. Bu məzmununda büdcə ilə hökumət iqtisadi həyatdakı naməlumluğu bir ölçüdə aradan qaldırmağa fəaliyyət göstərir. Büdcə qanunu ilə gələcək il tətbiq olunacaq siyasətlər haqqında məlumatlandırılan xüsusi sektor təşkilatları da uygulayacakları siyasəti inkişaf etdirirlər.

Büdcə bir mənada dövlətin iqtisadiyyata nə dərəcə müdaxilə edəcəyini göstərən bir sənəd kimidə izah olunur. Büdcənin gəlirlərinin ölçüləri digər büdcədənəkar fondlara nisbətən nə qədər böyüxsə o ölkənin iqtisadi həyatında dövlətin ağırlığı o dərəcədə hiss edilir. Bu səbəblə dövlət büdcəsi bərabər və kiçik olmalıdır. Zaman içərisində dövlətin yerinə yetirmək məcburiyyətində olduğu öhdəliklərinin artması dövlət büdcəsini həcm olaraq böyüdülməklə qalmamış, klassiklərin əhəmiyyətlə üzərində dayandıqları ekvivalenti qanununun də göz ardı edilməsinə səbəb olmuşdur.

Qloballaşma şəraitində büdcələrarası münasibətlərin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri

-Ölkəmiz və dünya iqtisadiyyatı ilə əlaqədar inkişafı izləmək və bu inkişafların büdcə və ölkə iqtisadiyyatı üzərindəki təsirləri mövzusunda araşdırmalar və analizlər etmək, qiymətləndirmə hesabatları hazırlamaq.

-Orta və uzun müddətli alternativ makroiqtisadi və maliyyə siyasətlər inkişaf etdirmək.

-Inkişaf etdirdiyi makro modellər ilə iqtisadi və ictimai siyasətlərin təsirlərini təxmin etmək.

-Ekonometrik və statistik təhlillər etmək, həssaslıq təhlili, uzun müddətli proqnozlar, zaman seriyası təhlili və güvenirlik analizləri vasitəsilə maliyyə davamlılığını test etmək və iqtisadi göstəricilər ilə büdcə məlumatları arasındakı əlaqələri təyin etmək.

-Beynəlxalq təşkilatlar tərəfindən hazırlanan nəşrlərə bağlı qiymətləndirmələr

etmək və hesabatlar hazırlamaq.

-Mərkəzi İdarə Aylıq Büdcə reallaşmağa hesabatlarını hazırlamaq və dərc etmək.

-Mərkəzi rəhbərlik çərçivəsində hakimiyyət orqanları, ictimai təhlükəsizlik təşkilatları və məhəlli idarələri əhatə edən illik Ümumi Fəaliyyət Hesabatını hazırlayır və dərc etmək.

-Milli və beynəlxalq təşkilatlara istənilən məlumat və məlumatları təmin etmək.

-IMF, Dünya Bankı, OECD, İslam İnkişaf Bankı, və beynəlxalq təşkilatları ilə əlaqələri həyata keçirmək.

-Cəmiyyət maliyyəsi sahəsində Avropa Birliyi müktəsebatına tam uyğunlaşma təmin etməyə istiqamətli sənədlərə və işlərə, Ümumi Müdirlüyümüz vəzifə və səlahiyyətləri daxilində qatqı təmin etmək.

-Avropa Birliyinə uyğunlaşma digər vahidləri və lazım olduqunda əlaqədar ictimai idarələri arasındakı koordinasiya fəaliyyətlərini icra etmək.

-Avropa Birliyinə uyğunlaşma müzakirələri çərçivəsində toplantı, çalıştay, seminar və bənzəri tədbirlər təşkil etmək, təşkil edilən tədbirlərdə iştirakı təmin etmək.

-Qeydiyyatdan əvvəl Öncəsi Kömək Aracı'nın (IPA) qüvvəyə qazanmasına istiqamətli çərçivənin yaradılması və IPA'nın istifadə edilməsi işlərinə iştirakı təmin etmək, bu məzmununda Maliyyə Əməkdaşlıq Komitəsinin iclaslarında Nazirliyi təmsil etmək, IPA sahəsində təsis edilən sənəd və razılaşma qaralamaları ilə təşkilati quruluşlanma tədbirlərinə bağlı Ümumi Müdirlik görüşlərinin yaradılması, çatdırılması və IPA komponentləri çərçivəsində layihələrin yaradılması, inkişaf etdirilməsi və aparılması işlərini həyata keçirmək.

-Avropa Birliyinin fondları ilə maliyyəyə edilən digər layihələrlə bağlı məlumatlandırma, hazırlıq və ya tətbiq fəaliyyətlərini icra etmək.

-Ümumi Müdürlüğümüz vəzifə və səlahiyyətləri sahəsinə girən mövzularda yazılan inkişafaların, üç aydan bir "Milli verilənlər bazasına" işlənməsini təmin etmək.

-AB və OECD bir ortaq cəhdi olan (İƏİT) SIGMA'nın əlaqələrini icra etmək və koordinasiya etmək.

-İqlim dəyişikliyi və qlobal istiləşməylə əlaqədar xüsuslarda Ümumi Müdürlüğümüz səlahiyyət və vəzifə sahəsindəki yazışmaları reallaşdırmaq və danışıqları təqib etmək.

-AB ilə əlaqədar inkişafaları təqib edərək, aktual məlumat, xəbər, təhsil proqramı, layihə, təqaüd kimi tədbirlər haqqında Ümumi Müdirlik işçilərini xəbərdar etmək, işçilərimizin bu tədbirlərdə iştirakını təmin edəcək işləri reallaşdırmaq, kitab, əl kitabçıkları, məqalələr və məlumat qeydləri hazırlamaq.

- AB Komissiyası və digər AB təşkilatları əlaqələrin həyata keçirilməsini təmin etmək.

- Veriləcək digər vəzifələri etmək.

Dövlətin iqtisadi vəzifə sahəsində meydana gələn bu dəyişmə, büdcənin funksiyalarında da dəyişməyə gətirib çıxarmışdır. Büdcə nəzəriyyələri ölkə iqtisadiyyatında arzu edilən təməl məqsədlərə çatmaqda dövləti büdcəsinin necə istifadə edilməsi lazım olduğunu izah edir, bununla birlikdə büdcə mövzusunda inkişaf etdirilmiş olan nəzəriyyələr əsas etibarilə büdcə uyğunluğu ilə əlaqədardır. Çünki, bərabərlik, büdcə cəhətdən əhəmiyyətli bir mövzu vəziyyətindədir. Büdcə uyğunluğu ilə əlaqədar nəzəriyyələr ənənəvi (klassik) və müasir nəzəriyyələr olaraq ikiye ayrıla bilər. Burada bilinməsi lazım olan xüsusiyyət hər iki qrup nəzəriyyənin də bərabərlik anlayışına söykənməsidir.

Tarazlı büdcə proqramı bu iki şəkildə həyata keçirilə bilər.

a) Büdcə gəlirlərinin dəyişməsinə baxmayaraq, dövlət xərclərinin daimi sabit qalması təmin edilir.

b) Vergi gəlirinin artdığı rifah dövründə dövlət xərcləri artırılır, vergi gəlirlərinin azaldığı dövrlərdə isə xərclər azaldılır

Ancaq xərclərin dəyişməməsi metoddan istifadə edildiyi zaman, rifah illərində vergi dərəcələrini endirmək, depressiya illərində isə qaldırmaq lazımdır. Depressiya illərində vergi dərəcələrinin sabit tutulması vergi gəlirlərinin azalmasına səbəb olur.

Büdcənin tarazlı bir şəkildə daimi gəlirli olması və əsas tənzimləmə və nəzarət funksiyalarını hər zaman yerinə-yetirə bilməsi üçün gördüyümüz kimi maliyyələşməyə ehtiyacı vardır. Həmçinin bu maliyyələşmənin ən sağlam əsası məhz vergilərdir çünki, dövləti dövlət edən onun əhalisidir, bir sözlə əgər dövlət varsa deməli onun əhalisidə vardır. Vergidə elə əhalinin daşdığı yüklülük olduğu üçün ilbəlil büdcənin maliyyələşdirilməsi əlavə donor tələb etmədən formalşa bilər, lakin bu maliyyələşmə bəzən dövlətin xərclərini tam əhatə edə bilmir. Bu zaman dövlətin büdcə tənzimləmə və nizamlaşdırma siyasəti vasitəsilə büdcələrarası münasibətlərin köməyi ilə büdcə kəsiri örtülür.

3.2. Vergi islahatlarının büdcələrarası tənzimləmə mexanizminin səmərəliliyinin artırılmasına təsirinin yüksəldilməsi

Vergi İslahatı bir vergi sistemində edilən köklü dəyişikliklərdir. Vergi islahatı reallaşdırılarkən, prioritetli olaraq ələ alınması lazım olan mövzu, vergitutma nəzəriyyəsidir. Sistem içində iştirak edən vergilərin nəzəri təsirləri nəzərə alınmadan bir vergi islahatının reallaşdırılması effektiv nəticə verməyə bilər. Keçmiş vergi islahatı təcrübələrindən əldə edilən nəticələrdə verginəzəriyyəsi qədər, vergi islahatı işlərinin həyata keçirilməsi baxımından əhəmiyyətliyədir.

Vergiye cəlb etmə mövzusunda son dövrdə daha əvvəl bəhsi keçən vergi yanaşmalarının ana xəttləriylə korunmakla birlikdə, xüsusilə 1990-cı illərin ortasından sonra əhəmiyyətli bəzi yeni yanaşmalar da inkişaf etdirilmişdir. 1990-cı illərin ortasından əvvəl də qəbul edilən ana prinsiplər olan vergi bazasının genişləndirilməsi, vergi dərəcələrinin aşağı salınması, vergi sisteminin sadələşdirilməsi kimi prinsiplər son dövrlərdə də etibarlılığını qorumaqdadır.

Xüsusiylərəallaşdırılan bütün vergi islahatlarının əsas prinsipləri olan bu prinsiplər, sondövrədə reallaşdırılan bütün vergi revizyonları və vergi islahatlarının daəhəmiyyətli mənbə olmuşdur.

Son dövrdə xüsusiylə İƏİT ölkələrində reallaşdırılan vergi revizyonlarından və vergi İslahatlarında əldə edilən məlumatlar, bu versiyaların və islahatlar nəticəsində vergi gəlirlərinin ÜDM nisbətlərinin artmış olduğunu göstərir. Bu nəticə vergi revizyonlarının və vergi islahatlarının əhəmiyyətli məqsədlərindən birinin vergi gəlirlərinin ÜDM nisbətinin artması olduğunu ortaya qoyur.

Dövlət, cəmiyyətin ortaq ehtiyaclarını aradan qaldırmaq və digər ictimai xidmətlərini görmək üçün edəcəyi xərcləri və bu xərclərin necə maliyyələşdiriləcəyini büdcə ilə təsbit edir. Bu səbəblə büdcə, cəmiyyət həyatı baxımından böyük əhəmiyyət daşıyır. Büdcənin cəmiyyət həyatının müxtəlif istiqamətlərini maraqlandıran müxtəlif funksiyaları vardır. büdcə içində iştirak edən dövlət xərcləri və ictimai gəlirləri iqtisadiyyatın bütününü üzərində təsirli olmaqda və indiki vaxtda yalnız ictimai sektorü fəaliyyətini reallaşdırmanın bir vasitəsi deyil eyni zamanda ictimai gəlir dağılımının yaxşılaşdırılması, iqtisadi böyümənin reallaşdırılması kimi makro hədəflərə əldə edilməsinin də əhəmiyyətli bir vasitəsi olduğu anlayışı hakim olmaqdadır. Dövlət, hazırladığı büdcə ilə milli gəlirin əhəmiyyətli bir qismini vergi ödəyicilərindən yığaraq onları ictimai xərcləməsi yolu ilə təkrar iqtisadiyyata sönq etməkdir. Bu mənada büdcə, dövlətin gəlir və xərcləri arasında balans yaratmağa çalışan maliyyə planıdır.

Məhz bu səbəblərdən vergi qanunvericiliyi daima təkmilləşdirilməlidir. Çünki vergi təkcə dövlət büdcəsinin deyil həmçinin yerli büdcələrin maliyyələşdirilməsinin əsas mənbəyidir.

Bildiyimiz kimi ölkəmiz azad bazar təsərrüfatlı iqtisadi sistemdə öz məhsul və xidmətlərini reallaşdırır və dünya ölkələri ilə bir sıra iqtisadi əməkdaşlıqlar həyata keçirərək beynəlxalq iqtisad sistemə inteqrasiya edir. Müstəqilliyimizin bərpasından az bir müddət keçməsinə baxmayaraq bu gün Azərbaycanımız sosial, siyasi və

iqtisadi sahədə beynəlxalq mühitdə xüsusi önəmi olan bir ölkədir. Buraya biz həmçinin vergi sahəsində olan təkmilləşdirilmə siyasətində aid edə bilərik. Bu vergi təkmilləşdirilməsi həm vergi siyasətinin inkişaf etdirilərək vergi qanunvericiliyində olan boşluqların doldurulması ilə vergi sisteminin effektiv bir şəkildə uzunmüddətli perspektivli dövrdə inkişafını və vergi yükü vasitəsilə ölkənin digər bölmələrinə idarə edilməsini dəstəkləyir. Dövlətin həyata keçirmiş olduğu vergi siyasəti bu gün dövlət büdcəsinin tənzimləməsi siyasəti ilə birbaşa əlaqəlidir.

Tədqiqat işinin əvvəlki, hissələrində də qeyd etdiyim kimi, büdcələrarası tənzimləmə siyasəti dövlət büdcəsi ilə yerli büdcələr və dövlət büdcəsinə aid olmayandigər dövlət təşkilatlarının arasında formalaşan nizamlayıcı maliyyələşdirmə mexanizminin formalaşdırılmasını özündə əks etdirir ki, dövlət büdcəsinin bu nizamlayıcı funksiyasını həyata keçirtməsi üçün büdcə gəlirlərini mütamadi olaraq təmin etməlidir. Bu büdcə gəlirlərinin əsas hissəsi məhz vergi gəlirləri hesabına formalaşır ki, bu gəlirlərin artırılması üçün Vergi qanunvericiliyimizdə bir sıra islahatlar aparılır, elə məhz bu islahatlardan biridə vergi qanunveriliyi bazasının təkmilləşdirilməsi siyasəti dayanır.

Tarix boyu həyata keçirilmiş vergi islahatları vergi sisteminin sadə və aydın, şəffaf və nəzarət oluna bilən, elastik, effektiv, ədalətli qurulması istiqamətində həyata keçirilmişdir.

Vergi Qanunvericilik bazasının təkmilləşdirilməsi yolunda olan tədbirlər aşağıdakılardır.

- ✓ vergi yükünün azaldılması,
- ✓ optimal vergi siyasətinin həyata keçirilməsi,
- ✓ vergidən yayınma hallarının aradan qaldırılması,
- ✓ vahid vergi dərəcəsinin formalaşdırılması,
- ✓ ədalətli vergi sisteminin yaradılması,
- ✓ vergi ödənişlərinin vaxtının dəqiq müəyyənləşdirilməsi,

Bütün bu sadaladığımız tədbirlər kompleksinin əsas məqsədi vergi gəlirlərinin dövlət büdcəsinə sistemli və davamlı bir şəkildə cəlb olunaraq həm əhalinin rifahının yaxşılaşdırılması həmçinin büdcələrarası tənzimləmə siyasətinin həyata keçirilməsidir.

Yuxarıda göstərilən prinsiplərə uyğun olaraq büdcələrarası tənzimləmə mexanizmdə Azərbaycan Respublikasında həyata keçirilən vergi siyasətinin optimallaşdırılmasının əsas istiqamətləri aşağıdakılardır:

- ✓ Ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyinin təmin edilməsinə yönəlmiş tədbirlərin həyata keçirilməsi;
- ✓ Ölkənin ixrac potensialının inkişafının təmin edilməsi;
- ✓ Ölkənin güclü iqtisadi potensialının yaradılması məqsədilə daxili və xarici investisiyaların prioritet sahələrə çəkilməyə əlverişli vergi mühitinin yaradılması;
- ✓ Ölkənin vergi sisteminin vahid mühasibat-məlumat sisteminin yaradılması;
- ✓ Ölkədə vergi və mülki vergi daxilolmalarının toplanması səviyyəsinin artırılması istiqamətində tədbirlər görülməsi;
- ✓ Ölkədə ödəyicilərin gəlirləri üzərində səmərəli nəzarət mexanizminin tətbiq edilməsi;
- ✓ Vergi idarəçiliyinin, vergi intizamına əməl olunması üzərində nəzarət sisteminin inkişaf etdirilməsi və vergi hüquqpozuntusu hallarına görə məsuliyyət sisteminin daha da sərtləşdirilməsi;
- ✓ Ölkənin vergi xidməti orqanları əməkdaşlarının səmərəli fəaliyyət göstərməsi məqsədi ilə vergi orqanlarının maddi-texniki ərzində əhəmiyyətli dərəcədə gücləndirilməsi və s. aiddir.

Bir ölkədə tətbiq olunacaq ideal vergi sisteminin yaradılmasında ədalətli vergiləmə, normativ vergi dəyişikliklər və optimal vergi qoyma adlı yanaşmalar

mövcuddur. Bu yanaşmalardan ədalətli və optimal vergi qoyma ideal vergi sisteminin yaradılmasında daha çox vergi yükü probleminə istiqamətlənmişdir. İdeal vergi sistemi meydana gətirmə səyi çərçivəsindəki müzakirələr uzun zamandan bəri davam etdir. Xüsusilə ədalətli vergilərin təsirli olmadığı, təsirli vergilərini ədalətli olmadığı düşüncəsi ətrafında optimal vergi qoyma prinsiplərini davamlı müzakirə etmək lazımdır.

Vergidən yayınma, vergi ödəyicilərinin vergi öhdəliklərini qanunlara uyğun bir şəkildə azaltması vəziyyətində mümkün deyildir. Bu səbəblə vergidən yayınma, qanuni olaraq hər hansı bir cinayət meydana gətirir və bu səbəblə vergi qanunlarında vergidən yayınma ilə əlaqədar cəzalandırmağı hədəfləyən hökmlər sanksiyaların tətbiq olunduğu şəraitdə mövcuddur.

- ✓ Vergidən yayınmanın əsas səbəbləri aşağıdakılardır.
- ✓ Vergilərin çox detallı olması
- ✓ Vergi dərəcələrinin yüksək olması
- ✓ Vergi nəzarətin effektiv olmaması
- ✓ Dolayı vergilərin bilavasitə vergilərə nisbətən çox olması
- ✓ Sənəd nizamlı olmaması səbəbilə
- ✓ Qeydiyyatdan xarici sektorların nəzarətin effektiv olaraq edilməməsi

Əslində vergidən yayınmanın qarşısının alınması üçün lazımlı olan tədbirlər, vergi yükünün ağırlığı səbəbindən irəli gəlir.

Vergidən yayınmanın qarşısının alınması üçün lazım olan tədbirlərə nəzər salaq.

- Çox ətraflı olan vergi sisteminin sadələşdirilməsi, mükəlləfin tez-tez vergi mükəlləfiyyətini yerinə yetirmə zəruriliyindən qurtarılması lazımdır.

- Yüksək vergi dərəcələrinin nisbətən azaldılmasına nail olunması lazımdır. Əks halda vergi ödəyicisinin reallaşdırma bilmədiyi vergi öhdəliyi nəticəsində də

siyasi nüfuz tez-tez vergi əfvini etmək məcburiyyətində qalır. Bu da iqtisadiyyata zərər verməkdədir.

- Vergi nəzarətinin təmin edilməsi vacibdir. Qeydiyyatda olan vergi ödəyicilərinin ancaq 2/3 qisimi yoxlanılır. Yoxlamanın qısa müddətdə nəticəyə çatması lazımdır. Bunun üçün Vergilər Nazirliyinin elektron audit sistemi üzərindən yoxlama edə bilər vəziyyətə gəlməsi və xüsusilə vergi dairəsi personalının öyrədilməsi lazımdır.

- Dolayı vergilərin birbaşa vergilərə nisbətən çox olduğu qəbul edilən bir gerçəkdir. Bu fərqliliyin qeydiyyatdan kənar hissəsinin aradan qaldırılması lazımdır.

- Nağdsız hesablaşma qaydalarının həyata keçirilməsi- Ölkəmizdə bu sahədə xeyli tədbirlər həyata keçmişdir. Vergi Məcəlləsinə 2017-ci ildən qüvvəyə minmiş dəyişikliklər və bununla bağlı həmin tarixdən tətbiq edilən “Nağdsız hesablaşmalar haqqında” qanunu misal göstərmək olar.

- Vergi sistemi sadə və aydın ola olmalıdır ki, hər bir vergi ödəyicisi ödəyəcəyi vergini və daşdığı vergi yükünü fərqləndirəndə olaraqdan iqtisadi addımları ata bilsin.

- Vergi sistemi şəffaf və nəzarət oluna olmalıdır ki, vergi ödəyicisi özünün yalnız mərkəzdən idarə olunduğunu hiss edərək etdiyi bu əvəzsiz dövlət ödənişlərini ödəməkdən boyun qaçırmasın bir sözlə vergidən yayınmasın. Həmçinin dövlət mərkəzi bir xətt üzrə vergi yığımını təmin etməlidir .

- Vergi yükünün azaldılması, hər bir iqtisadi subyektin vergi ödəmə qabiliyyəti və vergi öhdəliyini necə yerinə yetirməsi təhlil edilməlidir, beləki bildiyimiz kimi əlavə dəyər vergisi istehlakçılardan yəni bizlərdən alınır. Bu vergini ödəmək isə əmək qabiliyyəti olmayan əhaliyə çox çətin gəlir çünki əlavə dəyər vergisi məhsulların qiymətini 18 % qədər artırmış olur.

- Optimal vergi siyasətinin həyata keçirilməsi,

- Vergidən yayınma hallarının aradan qaldırılması,

- Vahid vergi dərəcəsinin formalaşdırılması,
- Ədalətli vergi sisteminin yaradılması,
- Vergi ödənişlərinin vaxtının dəqiq müəyyənləşdirilməsi, və .s bu kimi iqtisadi tədbirlərin həyata keçirilməsi lazımdır.

Azərbaycan Respublikası Vergi Məcəlləsinə əsasən vergi nəzarəti vergi ödəyicilərinin uçotunu aparmaqla, vergitutma obyektlərinin uçotunu aparmaqla, uçot və hesabat məlumatlarını yoxlamaqla, vergi ödəyiciləri və digər şəxslər arasında sorğu aparmaqla, gəlir əldə etmək üçün istifadə olunan ərazilərə baxış keçirməklə, vergi Məcəlləsi ilə müəyyən edilən digər formalarda aparılır.

Bu təkmilləşdirilmə siyasətində verginin ədalətli olunmasını izah edək. Ədalətli olmaq içində olulan cəmiyyətə və o cəmiyyətdə yaşayan şəxslərə, onların vərdişlərinə adət-ənənələrinə görə dəyişiklik göstərir. Hər cəmiyyət bu anlayışı özünə görə yorumlar. Vergi ədaləti də cəmiyyətdən cəmiyyətə fərqlilik göstərməkdədir. Yəni iqtisadi agentlər üzrə vergi miqdarlarının müəyyənləşdirilməsi dərəcələri gəlirlərə görə formalaşır.

Vergi ədalətinin təmin edilməsində şəxslərin minimum dolanışıq sərhədlərinin vergi xaricində tutulması, bu sərhədin üstünün vergiləndirilməsi əsasdır. Ayrıca, şəxslərin şəxsi və ailəvi xüsusiyyətləri, diqqətdən qaçırılmamalı, vergi qaçaqçılığı diqqətlə təqib edilməli və ikiqat vergi önlənməlidir.

Sərmayə gəliri ilə fəaliyyət gəlirlərinin ayrı-ayrı vergiyə cəlb etmək lazımdır. Hər kəs vergi ödəməklə mükəlləfdir. Ancaq, bəzi siyasi, iqtisadi və ictimai səbəblərlə bəzi qruplar ya da kəslər vergi xaricində saxlanılırlar. Bu vəziyyət vergidən azad adı ilə adlandırılır. Vergi alınması lazım olarkən bəzi mövzuların vergi xaricində tutulması isə vergi istisnası olaraq adlandırılmaqdadır.

Nəticə

Ölkəmizin iqtisadiyyatının inkişaf etdirilməsi üçün güclü iqtisadi subyektlərə ehtiyacı vardır. Çünki məhz həmin iqtisadi təsərrüfat subyektləri ölkənin əsas maliyyələşmə mənbəyi olan vergi gəlirlərini formalaşdırırlar.

Beləki bizim təhlil etdiyimiz mövzu üzrə vergi gəlirləri büdcə gəlirlərinin əsasını təşkil edir. Büdcə gəlirlərinin illər üzrə təhlilinin əsasında formalaşan büdcələrarası tənzimləmələr ölkəmizdə həyata keçirilən vergi siyasətinin daha effektiv və optimal bir şəkildə inkişaf etdirilməsinə istiqamətlənməlidir.

Müstəqilliyimizin bərpasından sonra ölkəmizdə bərqərar olan iqtisadi sistemdə yeni yaranan vergi sistemi o zamandan bu günə qədər qətiyyətli bir inkişaf yolu keçmişdir ki, ölkəmiz istər iqtisadi, istərsədə sosial sahədə artıq öz sözünü demişdir.

Son dövrlərdə ölkəmizin həm qanunvericilik siyasətində həmdə, real iqtisadi şəraitə uyğun olaraq beynəlxalq integrasiyanı təmin etmək və beynəlmiləl xarakter daşıyan vergi sistemi formalaşdırmaq yönümündə bir sıra dəyişikliklər apararaq iqtisadi islahatlar qəbul edilmişdir.

Vergi islahatlarının büdcələrarası tənzimləmə mexanizminin səmərəliliyinin artırılmasına təsirinin yüksəldilməsi istiqamətində aşağıdakı dəyişikliklər edilmişdir.

- Azərbaycan Respublikasının Vergi qanunvericiliyi bazası təkmilləşdirilmişdir.
- İqtisadiyyatı stimullaşdırmaq məqsədilə mövcud reallığa uyğun vergi yükü müəyyən edilmiş və bir çox ölkələrlə ikiqat vergitutma aradan qaldırılmışdır.
- Səmərəli vergi siyasətinin həyata keçirilməsi mümkün olmuşdur.
- Avtomatlaşdırılmış Vergi İnformasiya Sistemi tətbiq
- Beynəlxalq təşkilatların reyting cədvəllərində respublikamızın mövqeyi yüksəlmişdir

- Vergi nəzarətinin təkmilləşdirilməsi vergidən yayınma hallarını aradan qaldırmışdır.

Vergilərin büdcələrarası tənzimləmə mexanizminin təkmilləşdirilməsi və yerli büdcələrin maliyyələşdirilməsindəki önəmi baxımından verginin iqtisadi bir dayaq kimi dövlətin daima nəzarət edə biləcəyi bir sistemin potensial bir şəkildə olması üçün aşağıdakı təklifləri edirəm:

- Büdcələrarası tənzimləmə mexanizmində vergi siyasəti elə həyata keçirilməlidir ki, bütün iqtisadi situasiyalarda yeni infilyasiya, defilyasiya, böhran , krizis və müharibə şəraitində belə vergi gəlirləri daima olsun.

- Vergi sistemi ədalətli olmalıdır, beləki vergi ödəyicisi vergiyə cəlb olunarkən əsas meyar kimi ödəyicilərin gəlirləri götürülməlidir. Bu zaman ədalətli vergi sistemini qurmaq və vergi ödəyicilərini vergi ödəməyə stimullaşdırmaq olar.

- büdcələrarası beynəlxalq tənzimləmə islahatları əsaslı büdcə sistemində uyğunlaşma təmin edilməsi üçün ictimai idarələrinin varlıq səbəblərinin ortaya qoyulması, uzun müddətli məqsəd və hədəflərinin müəyyən edilməsi və təşkilat strukturlarının bu məqsədlər və hədəflər istiqamətində qiymətləndirilməsi lazım olacaq. Əgər təşkilat strukturlarında bir uyğunlaşmazlıq varsa, bəzi vahidlər öz məqsədləri ilə əlaqədar olmayan fəaliyyətlə məşğul tapılırsa və ya bəzi vahidlərin işləri kalmadıysa, ictimai idarələrinin təşkilat strukturlarının yenidən təşkil edilməsi üçün lazım ola bilər. Bu sayədə eyni ictimai xidmətlərini icra etmək üçün birdən çox ictimai idarəsinin məsul olması önlənmiş, rollar və məsuliyyətlər açıq bir şəkildə təyin edilmiş olacaq. belə bir müddət də müəyyən seqmentlərdən gələcək reaksiyalarla qarşılaşılması mümkündür

- Keçirilməsinin zəruriliyini nəzərdə tutan büdcə siyasəti tədbirlərin xəbərdaredici konyuktur (qısa müddətli) amillərin mənfi təsirini yumşaltmağa imkan verən, həmçinin davamlı uzunmüddətli iqtisadi artım üçün şəraitin yaradılmasını, materialının son dərəcə məhdud olması şəraitində resursların ən xərclənməsinə

ehtiyac üçün materialının toplanılmasını təmin etməlidir. Bu iqtisadi tədbirlər dövlət xərclərinin səmərəliliyini artırmaq üçün demək olar ki, bütün ölkələrdə aktualdır.

- Bələdiyyə büdcələrinin yuxarı səviyyəli büdcə vəsaitlərindən istifadəyə görə məsulyyət mexanizminin dəqiqləşdirilməsi təkmilləşdirilməlidir.

- Bələdiyyə layihələrinin maliyyələşdirilməsinə dövlət büdcəsindən ayrılan məqsədli vəsaitlərin istifadəsi üzərində maliyyə nəzarəti prosesləri gücləndirilməlidir.

Ədəbiyyat

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. Bakı, 1995.
2. Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsi, 2001 (Dəyişikliklər və əlavələrlə birlikdə)
3. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin sərəliyi ilə Nazirlər Kabinetinin 2013-cü ilin sosial-iqtisadi inkişafının yekunlarına və 2014-cü ildə qarşıda duran vəzifələrə həsr olunmuş iclasının materialları. "Xalq Qəzeti", 10yanvar 2014-cü il
4. Azərbaycan Respublikasının vahid büdcə təsnifatı. Bakı, 2006
5. Azərbaycan Respublikasının milli iqtisadiyyat və iqtisadiyyatın əsas sektorları üzrə Strateji Yol Xəritəsinin başlıca istiqamətləri, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2016-cı il 16 mart Sərəncamı
6. "Büdcə sistemi haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı, 2001-2017
7. Ə. Ə. Ələkbərov Sosial-iqtisadi inkişafın maliyyə-büdcə tənzimlənməsi problemləri : iqtisad elm. dok. ... dis. avtoreferatı: 08.00.01, 08.00.10 /; Azərbaycan Elmi-Tədqiqat Kənd Təsərrüfatının İqtisadiyyatı və Təşkili İnstitutu. - Bakı, 2007. - 47 s.
8. Bağırov D.A. Vergi nəzarəti. Dərslik, Bakı, 2006.
9. D.A.Bağırov, M.X.Həsənli "Maliyyə" dərs vəsaiti (ikinci buraxılış) Bakı-2011. 383 səh.
10. D.A.Bağırov, M.X.Həsənli, R.N.Quşxani. "Korporativ maliyyə" Dərs vəsaiti. Bakı 2011
11. "Xarici ölkələrin vergi sistemi" dərslik. Y.A.Kəlbəyev, R.B.Məhərrəmov, P.Q.Rzayev Bakı-2011
12. "Vergi siyasətinin konseptual və praktiki aspektləri" dərslik. Y.A.Kəlbəyev Bakı-2012

13. M.M.Sadıqov, S.M. Məmmədov .Maliyyə sistemi. Gəncə 2010
14. “Vergi və tərəqqi” Ə.Məmmədov C.Yusifov İ.Seyfullayev Bakı-2015
15. Azərbaycanın statistik göstəriciləri Bakı-2016
16. “Vergiyə giriş” dərslik. Şamaxı-2014
17. “Vergi haqqında etüdlər” A.Musayev Bakı-2013
18. Yerli (bələdiyyə) vergiləri və ödənişlər haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı, 2002
19. “Налоговый менеджмент”. Барулин С. В., Ермакова Е.А., Степаненко В.В. 2013
20. Vergi xəbərləri. Aylıq elmi-metodik jurnal. 2013-2014-cü illər
21. Novruzov N., İbrahimov E. Büdcə sistemi. Dərslik. Bakı-2012
22. <http://www.taxfoundation.org>
23. <http://ideas.repec.org>
24. www.bankreferatov.ru
25. www.taxes.gov.az
26. www.azstst.gov/az
27. www.maliyye.gov.az
28. www.nba.az
29. <http://www.bundesrechnungshof.de/english/kurzinfo.html>, 03.03.2001.